

לשוננו לעם

עורכים: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

מתוך

כרך מח, תשנ"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

רבעון בענייני הלשון העברית

בהוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית • ירושלים

מחזור מח • חוברת ג • ניסן-סיוון התשנ"ז

העורך: חיים א' כהן • חברי המערכת: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

תחיית הלשון העברית והתנועה הציונית

נתן אפרתי

חוברת זו יוצאת לאור לרגל "מאה שנות ציונות"
במלאת מאה שנה לקונגרס הציוני הראשון בבזל

הוצאת "לשונונו לעם" ממומנת בידי הקרן ע"ש יעקב ושושנה חורגין

אל הכותבים

כתבי יד יוגשו למערכת כשהם מוקלדים במעבד תמלילים ומודפסים ברווח כפול, תוך הקפדה על כללי הכתיב חסר הניקוד של האקדמיה ללשון העברית. לכתב היד יש לצרף תקליטון.

האקדמיה ללשון העברית
ירושלים התשנ"ז

ISSN 0024-1091

הפקה : לזיה מוהר

האקדמיה ללשון העברית, ת"ד 3449, ירושלים 91034
סדר ועריכה במחשב: האקדמיה ללשון העברית
הדפסה: "גרפית" בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

93	הקדמה
93	1. בנימין זאב הרצל והלשון העברית
99	2. ייסודו של ביטאון התנועה הציונית - "העולם"
102	3. הקונגרס הציוני השמיני - האג תרס"ז (1907)
103	4. הפצת הדיבור העברי בגולה
103	- ייסוד "עבריה" - תרס"ז (1907)
	- העימות בין "בני הארץ" ל"יהודי הגולה" בדבר העברית
104	המתחדשת
106	- הוועידה לשפה ולקולטורה העברית - תר"ע (דצמבר 1909)
111	- מתן שירותים לציבור הרחב בענייני הלשון
112	5. הקונגרס הציוני העשירי - בזל תרע"א (1911)
115	6. הוועידה לשפה ולתרבות העברית - וינה תרע"ג (1913)
117	7. הקונגרס הציוני האחד-עשר - וינה תרע"ג (1913)
119	- ארגון "קדם"
119	8. התפיסות השונות בדבר תחיית הלשון העברית בגולה
123	9. הזיקה בין ארץ-ישראל לגולה
125	10. השאילה מן הלשון הערבית - ההיבט המדעי והמציאות
126	11. מקומה ומעמדה של ארץ-ישראל בתחום התרבות
129	12. הלשון העברית בתנועה הציונית - דברי סיכום

הקדמה

מאמר זה, המתמקד בשנים תר"ן-תרע"ד (1890-1914), סוקר את יחסה של התנועה הציונית לתחייתה של הלשון העברית. נחשוף כאן כיצד מצא הדבר את ביטויו בקונגרסים וב"כנסיות" של התנועה ואף בארגונים ובמסגרות שנוסדו ביזמתם של אישים ציוניים ופעלו לצדם של המוסדות הציוניים הרשמיים ולא דווקא מטעמם. כן נתחקה אחר התפתחותם של הדברים ונראה כיצד ומתי זכתה תחיית הלשון העברית להכרת הממסד הציוני, האם הפכה להיות עצם מעצמיו, או שנתרה במשך שנים ארוכות בבחינת נטע זר בקרבו.

1. בנימין זאב הרצל והלשון העברית

שאלת תחיית הלשון העברית ערב ייסודה של התנועה הציונית המאורגנת לא עמדה, כידוע, בראש מעייניו של הרצל. הוא התמקד כל כולו בפתרון "צרת היהודים" והקדיש את כל מאמציו למהלכים דיפלומטיים שנועדו להשיג הכרה בין-לאומית בזכותם של היהודים לשוב למולדתם. באשר למעמדה של הלשון העברית במולדת החדשה בוטאה עמדתו המוצהרת בבירות ובנחירות בחיבורו "מדינת היהודים" שראה אור בווינה, בפברואר 1896. כבר אז הוא קבע שהלשון העברית לא תוכל לשמש כלשונה הראשית של המולדת החדשה, כדבריו:

שפה. אולי עשוי משהו לראות קושי בעובדה ששוב אין לנו שפה משותפת. הרי איננו יכולים לדבר זה עם זה עברית. מי מאתנו יודע עברית במידה מספקת כדי לקנות בשפה זו כרטיס רכבת? אף על פי כן, העניין פשוט מאוד. כל אחד יחזיק בשפתו, שהיא המולדת היקרה של מחשבותיו. שווייץ מהווה דוגמה ומופת לאפשרות קיום של פדרליזם לשוני. גם "שם" נישאר מה שהננו עתה, כשם שלעולם לא נחדל לאהוב, מתוך צער וגעגועים, את ארצות המולדת שמהן גורשנו. עלינו להיגמל מלשונות העגה הרצוצות והמשובשות, לשונות הגטו הנקוטות בפינו, שכן היו אלה לשונות סתר של שבויים. השפה השימושית ביותר תהפוך מאליה, ללא כפייה, לשפה הראשית. אכן, קהיליית-העם שלנו היא יחידה ומיוחדת במינה. בעצם, אנו מזהים את עצמנו כמשתייכים יחד רק לפי אמונת אבותינו.¹

כאן אין הרצל קובע מה תהיה שפת המדינה, אולם קביעה זו נמצאת ביומנו עוד כחצי שנה לפני כן; שם הוא מעריך כי "השפה לא תהיה לנו

למכשול", ומחוה את דעתו כי "השפה העיקרית תהיה הגרמנית".² על תפיסתו זו חזר הרצל במכתב תשובתו למאמר שפרסם ד"ר אליעזר יהודה הולצמן בירחון הציוני "ציון" שיצא בברלין, ושב הוא הביע את התנגדותו לתפיסתו של הרצל שבו לידי ביטוי ב"מדינת היהודים" (וליתר דיוק, ברשימה מקדימה שפרסם הרצל בג'ואיש כרוניקל הלונדוני ב-17 בינואר 1896). וכך כתב לו הרצל: "אולם ממך ומאחינו מציון אבקש שלא להתחיל כבר עתה במריבות קטנות: מה לשון נדבר וכו'... נדחה את המדון לאחר מכן. אני עומד על שלי: כל אחד ידבר כפיו, כל אחד יאמין או לא יאמין כלבבו".³

הרצל היה ער לכך שציונים לא מעטים מצדדים בעברית, ואף על פי כן הוא נשאר איתן בדעתו כי אין לקבוע מסמרות בדבר הלשון המשותפת, אלא להשאיר את השאלה פתוחה עד שתשתלט לשון אחת בלי כפייה. הוא אף לא כיחד את דעתו כי אימוצה של הלשון העברית יגביל את יכולת השפעתה של המדינה החדשה שבחזונו הוא שאף להרחיבה ככל האפשר: "אם נעשה מדינה עברית חדשה, תהא זו רק מין יוון-חדשה. אך אם לא ניסגר בגטו לשוני - כל העולם בידינו".⁴

עם התקרב מועד כינוסו של הקונגרס הציוני הראשון עשה הרצל מחווה כלפי ציוני רוסיה בכלל, ושני אישים בולטים בה בפרט: הרב שמואל מוהליבר, מראשי חובבי ציון, ואחד-העם (אשר גינצברג), שהיה הדמות הנערצת על ציוני רוסיה. במכתבו אל הרב ד"ר מרדכי ארנפרייז מ-24 ביולי 1897 הוא כותב:

אני מבקשך למסור לדפוס מיד הזמנה עברית (בקיצור) על חשבון הוועדה המכינה, ואחר כך לשלוח אותה בלא דיחוי למובהקים שבציוני רוסיה. הדגש הדגשה נמרצת ביותר כי הקונגרס הראשון הזה מוכרח להצליח בהחלט, שאם לא כן עניין ציון יוכה אחור לשנים. לשם ההצלחה הכרחי בואם של רוסים במספר גדול. וכן תבאך כי אפשר יהיה, כמובן מאליי, להשתמש גם בשפה העברית בקונגרס.⁵

בקונגרס הציוני הראשון שהתכנס ב-1897 זכה ארנפרייז להיות הראשון בתולדות הקונגרסים הציוניים שנשא דברים על הלשון והספרות העברית, והרי קטעים מנאומו:

רבתי! עלי לדבר כאן על תחיית הלשון העברית וספרותה. עלי להוכיח, שתחיית הלשון העברית קשורה קשר בלי ינתק עם תחיית העם העברי. העובדה שעלי לדבר כאן בקונגרס הציוני העולמי על הלשון העברית בגרמנית, הריה ההוכחה הנאמנה ביותר על הקשר הזה.

אנו רוצים לשוב אל השפה העברית כשם שהננו רוצים לשוב אל מולדתנו ההיסטורית. כשם שכולנו מאמינים שנוכל לחוג את חג תחייתנו הפוליטית רק על אדמת ארץ-ישראל, כן חיה בכולנו ההכרה שתחייתנו הרוחנית תיתכן רק במסגרת הלשון העברית. כשם שהתאספנו פה ליצור עבור כל תנועתנו ארגון אחיד, כן רוצים אנו שתחיית הלשון העברית תתקדם מעתה בדרך תכניתית מאורגנת יפה.⁶

ההצעות שהציע ארנפרייז בדבר ייסוד אגודה כללית של בתי ספר עבריים וקביעת "ועדה ספרותית תמידית" התקבלו פה אחד. לוועדת הספרות נבחרו אליעזר בן-יהודה (ירושלים), מרדכי ארנפרייז (דיאקובאר), אשר גינצבורג (אחד-העם; אודסה), אהרן קמינקא (פראג) ונחום סוקולוב (ורשה). בשנות התשעים הגיעו אל הרצל ידיעות קלושות ומקוטעות על אודות ההתיישבות בארץ-ישראל, ואולי גם על ראשית תחיית הדיבור העברי בארץ. שני קטעים ביומנו, האחד - לאחר הקונגרס הראשון, והאחר - כחצי שנה לפני הקונגרס השלישי, יכולים להשכיל אותנו בעניין זה:

17 במארס 1898. מתכנן כתיבת רומן. בכרך הראשון הגיבור שומע על כנופייה קטנה ומטורפת של עברים חדשים (סמולנסקי, ראובן בִּיָּר) שעושים עליו רושם של אסיאתים מוזרים....

את החבורה הזאת הוא מתאר כקוריוז, ומעניק לה דמות מגוחכת. הקטע השני מדבר על פגישתו עם בן-יהודה:

18 במארס 1899. העיתונאי בן-יהודה מירושלים היה אצלי. יהודי אדום קטן, מדבר באריכות בסיפורים שלו, ונדמה שתמיד יש לו איזה דבר שאיננו אומר אותו.⁷

נראה שהרצל ובן-יהודה דיברו ביניהם צרפתית, ולא ניכר שהם התלהבו ביותר זה מזה. העובדה שהרצל איננו מזכיר מאומה על אודות פעולתו של בן-יהודה בשדה תחיית העברית, יש בה כדי להעיד שעניין זה לא היה חשוב בעיניו כלל.

על ריחוקו של הרצל מן השפה העברית ומן התרבות העברית בכללותה מעידים גם דבריו של נחום סוקולוב. במכתבו להרצל מיום 1 בספטמבר 1902 הוא כותב לו על תרגום ספרו "אלטנוילנד" לעברית:

אף על פי שאין כבודו בקי בעברית, אפשר שיעניין אותו הדבר לדעת שאת הקושי הגדול ביותר מצאתי בתרגום שמו של הספר: שם מורכב משלושה, דבר שבגרמנית עולה הוא בנקל, אי אפשר לעשות זאת בעברית ולהרכיב יחד שלוש מילים ארוכות - אין בזה לא יופי ולא צלצול קולי,

ובייחוד כשהלשון העברית רגילה לקצר ולהעמיק יותר מן הגרמנית. אבל סוף סוף עלה הדבר בידי למצוא שם, שהרהיב אותי ממש, שכן קצר הוא כשם הגרמני (בן שלוש הברות), וגם רעיון עמוק יותר יש בו - היינו רעיון היסטורי סימבולי. השם העברי של הספר הוא "תל-אביב". זהו שם עברי תנ"כי של מקום בארץ-ישראל, ויש לו אפוא עתיקות יתר מאשר לשם חדש, מקרוב בא, ויש לו אותה הוראה עצמה של חדש וישן כאחד. תל הוראתו חורבה ואביב - זמן הפריחה של הטבע, ובכן: חורבה ששבה למצב של פריחה - אלטנילאנד!⁸

סוקולוב חזר לעניין זה גם בכתביו:

השתמט המחבר [הרצל], ולא רצה לעשות מעשה עם-הארצות, שכשיודעים חצי פסוק, אז איסתרא בלגינא קיש קיש קריא; או שמשתמשים במתרגמים, או שמתהדרים בנוצות זרים, ומרבים מליצות והגדרות ומונחים כלליים, על פי רוב תוצרת גרמניה, על דבר התרבות העברית... בלי היות מוכשרים ללמוד דף גמרא, או פרשה חומש, שהם הם יסודותיה של תרבות זו! התפלספות מליצית זו, עם צירופי מיליה, לא תמצא, לא מינה ולא מקצתה, בנאומיו או בכתביו של הרצל, להפך, תמצא אותו שואל אותי בקונגרס הלונדוני, כששאלת התרבות על הפרק: מה זאת קולטורה עברית? זה היה השגב של הבלתי-מודע, והעילוי של הגאונות הענוותנית האומרת: "דבר זה לא נודע לי", בלי עֵנן עליו בענן של מילים שאולות מעולמות זרים וממקצועות אחרים. רציתי לומר לו: אתה בעצמך הנך, בלי הכרה, חלק מן התרבות העברית; ואם אין אתה בעצמך רואה זאת, זהו מפני שאין העין יכולה לראות את עצמה!⁹

הארכנו מעט בעניין זה, הידוע כמדומה לכול, דווקא משום שיחסו של הרצל ללשון העברית זכה לאחרונה ל"הארה מחודשת" בספרו של שלמה הרמתי "לוויים במקדש העברית... אור חדש על זיקת שמונה אנשי שם יהודיים לעברית המתחיה - בכתב ובדיבור".

בספרו זה מעלה המחבר ראיות לכאורה לזיקתו העמוקה של הרצל ליהדות, למקורות היהודיים ולעברית. על יסוד פרטים ביוגרפיים אחדים שריכוז הוא אף מתריס נגד ה"התעלמות המכוונת" של החוקרים שתיארו את הרצל כיהודי מתבולל הבז לעברית ואינו מאמין באפשרות היותה לשון החיים בארץ-ישראל.¹⁰ את מסתו על הרצל מסיים הרמתי בדברים האלה:

דומני שעל יסוד האמור לעיל ברור שאין ממש במיתוס על הרצל שגדל בביכול במשפחה של יהודים מתבוללים ולא ידע דבר על היהדות ועל

עמו והוא התעורר להציע את הפתרון הציוני שלו רק על יסוד משפט דרייפוס. יחסו של הרצל לעברית דומה ליחסו ליהדות... אולם למרות העדויות שהבאתי לגבי יחסו החיובי של הרצל ללשון העברית המתחיה - לא נקלטו עובדות אלה, המבטלות את המיתוס על הרצל המתבולל והשולל את העברית כשפת מדינת היהודים המודרנית. הגיע אפוא הזמן להפריך מיתוס זה.¹¹

עלינו אפוא לקבוע שוב שדברים העולים מכתביו של הרצל ומיומנו מעידים על תפיסתו המהותית שלא ראתה בעברית גורם חשוב, מרכזי ומלכד. העדויות שהרמתי מביא בספרו לערעור תמונה זו (כגון שהרצל חתם לעתים את שמו בעברית, לקח מורים לעברית לילדיו ועוד¹²) אינם אלא פכים קטנים, שוליים, שאף הם בחלקם אינם מאוששים דיים בהיותם נעדרי תיעוד. ההיסטוריוגרפיה הציונית והיישובית מואשמת בעשור האחרון על ידי "היסטוריונים חדשים וישנים" שהיא רווייה במיתוסים, באפולוגטיקה ובמרכיבים אי־אולוגיים.¹³ אין אפוא צורך והצדקה לאנוס את העובדות ההיסטוריות רק כדי להוכיח שהרצל היה כביכול חובב שפת עבר.

בקונגרסים השני עד החמישי (1898-1902) נישאו נאומים והתקיימו דיונים בענייני הלשון העברית וספרותה. נאומים אלו זכו אמנם לתשואות, אבל לעומת הנושאים האחרים היו מקומם ומידת השפעתם מצומצמים ביותר. קבוצה קטנה מאוד של אישים השתתפה כמעט בקביעות בדיונים אלה מדי קונגרס; הבולטים שבהם נמנו עם חברי "ועדת התרבות" של הקונגרסים, מרדכי ארנפרייז, אהרן קמינקא, שאול רפאל לנדאו, נחום סוקולוב וליאופולד פֶּקֶן. אף אחד מהם לא מילא באותה עת תפקיד מרכזי בממסד הציוני המאורגן.

בקונגרס השני, שהתכנס ב־1898, הועלתה השאלה לאיזו שפה יתורגמו הפרוטוקולים של הקונגרס כדי שיוכלו להיות מובנים לרוב הציבור. ד"ר טורטשינר (שלימים עבר את שמו לטור־סיני, ושימש נשיאו של ועד הלשון ונשיאה הראשון של האקדמיה ללשון העברית) הציע תרגום לעברית, אלא שהדבר לא הסתייע. פרופ' מנדלשטאם וד"ר ארנפרייז הדגישו בדבריהם כי השפה העברית היא האמצעי הראשון והחשוב ביותר להבאת הדור הצעיר לידי הכרת התרבות היהודית וידיעתה. ארנפרייז אף הציע שהקונגרס יכונן מסגרות ללימוד השפה העברית, ושהציונים ישלחו את ילדיהם לבתי ספר שמדברים בהם בעברית.

אחת ההחלטות של הקונגרס הייתה לכונן ועדת תרבות לענייני הלשון והספרות העברית שבראשה יעמוד ליאופולד כהן, ושתפקידה יהיה למצוא מקבילות עבריות לכל המונחים המודרניים על פי העקרונות הבלשניים

הצעת „עלית שפת עבר“.

(נמסרה לקונגרס השני של הציונים בבאזל על ידי נשיא „העליה“ דר. ל. בן-ציון).

הקונגרס יוסיב סנהדרין של חמש-העשר אנשי שם נודעים: חמשה סופרים מובהקים בשפת עבר, ועמם עשרה קלמרים היודעים שפתנו על בוריה; מהם: פיליפ'נים שנים, דורשי לשונות קדם ילידה, יודעי הקומשפץ אחד, חכם הרפואה אחד, חוקר בדברי הימים אחד, חוקר בדיעות-המבוע אחד, וחכם חרשים אחד. הסנהדריה הזאת תהיה מוסמכת מאת הקונגרס לחק חקני הלשון, נוסדים על רוח שפתנו העתיקה (אשר בכתב-הקדש) ועל משפטי הדקדוק, ועל פי החקים האלה ישתדלו:

(א) לכוון ולאשר מלים וכנויים חדשים לכל המושגים החדשים בחיים, בחכמה, במבצע ובחרושת-המעשה.

(ב) לצרף ללשון עבר מלים זרות משפות נכריות, אלה אשר כבר קימו וקבלו כל הלשונות הנאורות, באשר נחוצות נפרת לרגלי התפתחות המושגים והמדעים, ואשר לא נוכל למצוא לנו מלה מקבילה בשפתנו.

(ג) לקבוע ניב-שפתים כללי, אשר יכשר לאחד את המבטאים השונים השוררים עתה בשפתנו המכבדים אוני איש לשימוע לשון רעהו. ניב-שפתים זה יהיה מוסמך לתקרא בשם: „ניב הקונגרס“.

(ד) לכל הדברים האמורים תואיל הסנהדריה לסול מסלוליה על פי העקרין האלה:

(א) לבדל ולקיים את כל הגזרות החדשות, הבנינים החדשים ואופני שימוש הלשון אשר במשנה ותלמוד, ובשפת הסופרים המובהקים מדור דור, אלה אשר נגזרו ואשר נבנו על פי רוח הלשון וחקי דקדוקה כתולד-התקבצות מהתפתחות השפה במבטא; והמלים הזרות המקלות משפוח, רומי, סורי וערבי יי תוסרנה כלן, בלתי אם נחוצות נפרת, או על הסנהדריה לשנותן ולשכללן על-פי העקרון המבואר בסעיף הבא.

(ב) המלים הזרות הנחוצות אשר תספחנה ללשוננו (סג) תשקצקנה בתבניתן העקרת בשרשיהן בנקודה עברית, וכל נשית תהיה על פי נשית השמות והפעלים אשר בדקדוק לשון עבר.

(ג) הסנהדריה תפרסם את כל השמות, הפעלים והמלות אשר הדישה ואשר הסכימה עליהם, איתם ואת אופן כתיבתם ונשיתם; הפרסום יהיה על ידי עלי-סדרפסים מוזמן לזמן, או, אם ירבו הדברים, בתור מכתב-חדשי מוקדש לדבר הזה, הפרסומים האלה ינחיו אבן פנה לכוון אוצר מלים כללי בשפתנו אשר יאצור גם את המלים החדשות והמוסכמות, ואשר בשם „שפת עבר הקונגרסית“ יכונה.

די יודעה אריה בן-ציון.
ראובן א. בירום.
ג. ראפסארט.

המקובלים. ביסודה של החלטה זו עמדה ככל הנראה הצעה שהונחה לפני הקונגרס על ידי העומד בראש הוועדה, ששימש גם נשיא "עלית שפת עבר" בווינה, להושיב "סנהדרין של חמישה עשר אנשי שם נודעים: חמישה סופרים מובהקים בשפת עבר, ועמהם עשרה מלומדים היודעים שפתנו על בוריה... הסנהדרין הזאת תהיה מוסמכת מאת הקונגרס לחוק חוקי הלשון, נוסדים על רוח שפתנו העתיקה (אשר בכתבי הקדש) ועל משפטי דקדוקה". נראה לנו שהצעה זו היא גלגולה הראשון של האקדמיה ללשון העברית.

בקונגרס השלישי (1899) הוחלט לשקוד על יישום ההחלטות של הקונגרס השני בדבר כינון ועדה לקידום הלשון העברית באמצעות השגת סיוע כספי שיאפשר לבתי הספר בארץ-ישראל לרכוש ספרי עזר ללימוד העברית והמדעים.

בקונגרס החמישי (1901) קבל ד"ר שמואל רפפורט על שהוועד הפועל הציוני לא עשה דבר למען הלשון העברית, ואילו נחום סוקולוב הצביע על התפתחותה של הלשון בעשור האחרון ועל הגידול שחל במספר קוראיה.

לסיכום ניתן לומר שבניגוד לתנועות לאומיות אחרות, שטיפחו את לשון, הציונות, כתנועה לאומית, לא הגדירה את השפה כאחד מרכיבי העם והלאום היהודי, ולכן טיפוח השפה לא נעשה כמין תכנית רשמית. הרצל לא החשיב את השפה מצד מעמדה ומקומה כגורם בבניית העם, ונראה שסבר כי בניגוד לעמים אחרים עניין השפה בעם היהודי לפזורותיו וללשוניותו עלול להוות דווקא גורם מפלג. אף ייתכן כי ראה בשימוש בלשונות שונות את אידיאל הסובלנות.

המחווה שניאות הרצל לעשות בתחום הלשון העברית כדי להבטיח את הצלחת הקונגרס הציוני הראשון, הצלחה שהייתה תלויה במידה רבה מאוד בהשתתפותם המרובה של הצירים היהודיים ברוסיה, התבטאה באפשרות שניתנה לשאת בקונגרס נאום בעברית, כמו בלשונות אחרות. גם בקונגרסים הבאים שבנשיאותו של הרצל לא חרגו הדברים מעבר לנאומים טקסיים. הוא נשאר איתן בתפיסתו כי העיקר הוא "צרת היהודים", וכי יש להתמקד בפעילות הדיפלומטית ולהימנע מלהידרש לשאלות של רוח, העלולות, לפי ראייתו, להביא לפיצול השורות ולהפרעת האחדות.

2. ייסודו של ביטאון התנועה הציונית - "העולם"

פריצת דרך חשובה מאוד נעשתה בשנת תרס"ז (1907), עשור לאחר הקונגרס הציוני הראשון, בזכות מעמדו וזיקתו של נחום סוקולוב לעברית. הוא הסכים למלא את תפקיד המזכיר הכללי של המשרד הציוני בקלן בתנאי

בית המדרש: קלן, אוניברסיטה 28. □ □ □ □ □ □ □ □
בית המשלוח: התחם הר' העלי, קלן, אוניברסיטה 28. □ □ □ □ □ □ □ □
מחוז החינוך: 8 סוק לשנה (א תמורת כסף מינה ומדינה). □ □ □ □ □ □ □ □
כד תמימי השבוע: ותעלי: 4 סוק לשנה. □ □ □ □ □ □ □ □
מחיר המדעות: השורה פנים מתולת ארבעים, א מכוה 40 פס.

[illegible]

שנה ראשונה. גליון א.

→ א ל הקוראים. ←

נאלטו לשאת את הרעב! כמעט אין מלה עכשית, אין לחון ואין חקר, אין זכרון לראשונים, אין גיבשמונים לבני הדור הזה ואין תזהלת ומשיגשג לבני הדור הבא! תורת הספרות מונחת-לא בקריקטיות, אין כמעט שבתים עליה העל-אין סופר ואין קורא. המעשים שעליהם תקפו העיתונות אל המלה העברית הם כהנדרשים, ופי יודע אם לא יבועד מעט ושבחו גם הם?

[illegible]

ואין את האנן למספוטם כאלה. כי עיר העם ובשם העם – האלם הגדול – הכל סופרים והכל סופרים. והעדות היא העדות שאין לה הדבר. ואין יכול להבין את הדבר: ואמנם יש קצת לבטא. כי משפט המתיאוס הוא משפט חכם, כי הלא זה הוא העם אשר עורו זה לבשר היו כל סופרים וכל סופרים. וספרותו העליונה כמסורת, את כל דעת העם התפשטה. כי גם הדבר היה בפי רבים. והתשובה נברה מאד להחיות את העם. ויש שלמים. וישו וישו הדבר היה עיר החיות הרוחנית. שכלערים נהגה. הגדולה ההימית היה היותה את כחי עק כל ימים: ואולי זאת היא תכונת הלא הגדולה של דודו. ורק התלאות כבדו את מאורו. נפשו את דעתו עק ובזמן הדבר אין מולותיו משפטים. ואולם לנשוא נשף. כי באמת אלה הם את דברי ספרים. כאשר הם דברי הראשונים הם את דברי אגשים סופרים את דבר זה. את אלה. אך יש רשע. ואיש את נשמותיו ויבן. וידע הוא באטם. אנטנו מצינים את כל הדבר העברי. אנטנו יודעים את מחשבות. אנטנו יודעים כשפת העברית. על כל ישו וישו עשה עברית. ועל כל ישו שורר. כל ישו ובשם ישו רבים את משפטים. ולכן יש דברים מאד. עריות הדוב אל התרענו. אין עריות בקלעו אין מונס עריות אין עריות. גרות התלאות על העם היה. שעבור ובשל כל העולם. כנלל הדברים. שאין עריות נעשים להם. האומה העברית – התלא עשבים כבר עלו בלחיה. לא עשלה כל משפט הדוב מותו. יש בחייו עק ויש וימים. והיווין לא יוכל לדבר את הענין: ואם עברתו וישו הרושנים באומה העברית – זה הם משפטים העשם חזין. השלך את המעלה האלה – הענין הוא הענין: ש'אלה. לא את הקליפות הנקלות מאלוה. לא את הענינים העשם. לא את הענינים העשם. לא את הענינים העשם.

עמוד השער של "העולם", גיליון ראשון, ובו המאמר הראשי מאת נחום סוקולוב

שייאותו להצעתו להוציא עיתון מקביל בעברית לביטאונה של הציונות "די ועלט". בנושא זה כתב לדוד וולפסון, נשיא התנועה הציונית, ששהה באותה עת בביקור בארץ-ישראל:

הנני כותב אליך עברית לארץ-העברים. למה אחלל בדברי חול את הארץ הקדושה אשר אתה יושב בה כעת?...
...מערכת "העולם". - נוכחתי לדעת יותר ויותר, כי הרעיון לייסד אורגן עברי של לשכת המרכז היה רעיון טוב מאוד. הדבר נתקבל בהתלהבות גדולה, ויעש רושם טוב בכל המפלגות. הנני בטוח, שהפוזיציה העברית החדשה הזאת של לשכת המרכז תוסיף לה כוח וכבוד והשפעה על העם.¹⁴

בט"ז בטבת תרס"ז (א'יתל"ח לחורבן; 2 בינואר 1907) הופיע הגיליון הראשון של "העולם" בעברית, ובשערו מאמר ראשי של סוקולוב, שהוא למעשה וידוי אישי:

אל הקוראים

נלאינו לשאת את הרעב! כמעט אין מילה עברית, אין חזון ואין חקר, אין זיכרון לראשונים, אין ניב־שפתיים לבני הדור החי ואין תוחלת ומשא־נפש לבני הדור הבא! תורת הספרות מונחת - לא בקרן זוית, אך כמעט שנסתם עליה הגולל, אין סופר ואין קורא, והמעטים שעליהם תקפו הגעגועים אל המילה העברית הם כנדהמים, ומי יודע אם לא בעוד מעט ישכחו גם את געגועיהם?...

יש אשר יאמרו: כן הוא! לא דובים ולא יער, אין עם ואין שפה. חלום היה, והנה שברו...

ואמנם יש עם לבנו לאמור כי משפט המתייאשים הוא משפט כוזב, כי הלוא זה הוא העם אשר עוד זה לא כביר היו לו גם סופרים גם קוראים רבים, וספרותו החלה לעלות כפורחת, ולא רק דעת השפה התפשטה, כי גם הדיבר היה בפי רבים, והתשוקה גברה מאוד להחיות את השפה חיים שלמים...

אנחנו מרגישים את כוח הרוח העברי, אנחנו יודעים את מחסורו, אנחנו דבקים בשפתנו העברית - על כן יש רוח עברי ושפה עברית, ועל כן יש צורך בהם!...

רצון העם הוא גם לנו הגבוהה בסנהדריאות. הנעשה ונשמע של העם גם לנו הוא פסק הדין האחרון; אך במה דברים אמורים, כשהעם כולו מדבר, ומדבר הוא כולו אך בצרפנו את העבר אל ההווה, וגם לאלה

שבקברים הגדולים יש דעה. העם איננו נולד ומת, נולד בכל יום; הוא חי בהמשכו.

בעד הרוח העברי הזה, העתיק־החדש, יהי נא "העולם" מעיין! גולים מפוזרים אנחנו; מפוזרים בשפותינו ובמקומות מושבותינו: תהי נא לנו זווית זו להתקבץ בה קיבוץ גלויות, בעד השפה ובעד התחייה!...

ובלשכת המרכז הזאת נברא "העולם", כי על מי חובה גדולה לתחיית השפה מחובת הנאמנים לציון? ומי מחויב יותר לחבר את המזרח עם המערב? ומי מושבע ועומד יותר לעורר ולאסוף את השרידים שנותרו עוד במערב? ואיה נקודת החורבן המבהיל שבא על הספרות העברית בשנות המהפכה האחרונה?

לא נברא "העולם" להוציא את האחרים ידי חובתם... תאוותו למלא את ההנהגה הציונית נשמה ספרותית עברית; ועל כל אלה להוציא מן המרכז הזה מילה עברית, מילה עמוקה, שנונה, צלצול קורותינו והד הרגשותינו הרוחניות.

העיתון נערך בקלן, ובהעדר דפוס עברי בעיר נשלח להדפסה בברלין. רוב קוראיו התרכזו ברוסיה, ובתום שנתו השנייה, בדצמבר 1908, הועברה המערכת מקלן לוויילנה. העתקת מקומו למרכז יהודי פעיל הביאה להרחבת מעגל הסופרים והעיתונאים שנטלו בו חלק, נוספו והורחבו בו מדורים ומספר מנויי גדל מאוד. מושב המערכת הועתק במרוצת השנים ממקום למקום אך העיתון התמיד בחופעתו עד מעט לאחר קום המדינה.

3. הקונגרס הציוני השמיני - האג תרס"ז (1907)

הקונגרס הציוני השמיני התכנס באלול תרס"ז, והישיבה השישית שלו הוקדשה לנושא החינוך. הדובר הראשון היה ד"ר שמריהו לוין, והוא ייחד את דבריו לחינוך הלאומי בארץ־ישראל. בראשית דבריו הוא ציין כי עד כה לא נטלה ההסתדרות הציונית הרשמית חלק בפעילות זו, וכי הקונגרסים לא קיבלו החלטות בנושא זה.

אחריו דיבר נחום סוקולוב, ששטח לפני באי הקונגרס הצעה בזו הלשון:

הקונגרס מחליט שהשפה העברית תוכר לשפה הרשמית בתנועה הציונית, ותונהג בתור שפת הדיבור והכתב בהנהגה, בקונגרס ובקונפֿרנציות. השפה הלאומית תהי לדבר של חובה בציונות. בתור שפת עזר, להפצות הדעות הציוניות בין המוני העם, תוכל ההסתדרות הציונית להשתמש גם בשפות אחרות.¹⁵

כנימוק להצעתו ציין סוקולוב שגם בקונגרסים הקודמים התקבלו החלטות בנושאי התרבות העברית, אלא שהן נותרו בבחינת הלכה ואין מורים כן. הוא גרס אפוא, שאם תתקבל הצעתו, ייאלצו הציונים ללמוד סוף סוף את השפה הלאומית, אחרת יתפרש הדבר כפניית עורף לציונות. הצעה זו הדהימה את הצירים ועוררה התרגשות רבה. איש מבין הסופרים העבריים לא ציפה לה, ורבים הביעו ספק באפשרות שהקונגרס יאמץ אותה.

4. הפצת הדיבור העברי בגולה

ייסוד "עבריייה" - תרס"ז (1907)

שבוע לפני כינוסו של הקונגרס הציוני השמיני בהאג התכנסה הוועידה הראשונה של "עבריייה". זכות ההשתתפות בוועידת היסוד ניתנה לצירים נבחרים, שרובם היו גם צירי הקונגרס אשר הזדהו עם רעיון "תחיית הלשון העברית בפי העם העברי" גם אם השפה העברית לא הייתה שגורה על פיהם. המשורר יעקב פֶּהֶן, שעמד על ערש ייסודה של "עבריייה", ראה בהפצת הדיבור העברי את גולת הכותרת של פעולתה, וסבר כי מהפכה זאת תיעשה על ידי יצירת אינטליגנציה עברית חדשה מקרב הצעירים.¹⁶ ח"י ביאליק טען כי הדיבור העברי יכול להתפתח רק בארץ-ישראל שבה יש חינוך עברי וסביבה טבעית אחרת: "בגלות זה אמנם חיזיון יפה, אבל בטל ועובר... אינני מתנגד להדיבור העברי... אבל באפשרות הדבר דיברתי". בסביבה זרה, גרס ביאליק, אדם איננו מתחיל לדבר בשפה שהוא איננו נזקק לה לצורכי היוס-יום, ועל כן צריכה "עבריייה" לשים בראש מעייניה את חיזוק הספרות העברית שמעמדה נמצא בירידה.¹⁷

ראובן בריינין, שאף הוא היה מודע לקושי הגדול בהעמדת דיבור עברי בגולה, טען כי דווקא בשל כך על "עבריייה" להשקיע את מרב מאמציה בפעולה להרחבת הדיבור העברי בגולה. דעה נחרצת יותר ביטא הסופר א"ל לוינסקי שסבר כי עדיף דיבור עברי כלשהו על פני שפה מתה, וההתקדמות צריכה להיות מהדיבור אל הקריאה ולא להפך. בשאלת מיקומו של מרכז "עבריייה" פסחו משתתפי הוועידה על שתי הסעפים. הארץ-ישראלים שבהם דרשו שהמרכז יהיה בארץ-ישראל דווקא, משום שבה קורם תהליך הדיבור העברי עור וגידים; מכשולים רבים עומדים שם. על דרך העברית, ובראש ובראשונה קיים החשש שתיסוג לאחור אם ימשיכו הרוסית והזיגרון להתפתח. לפיכך צריך להתמקד בארץ-ישראל ולחזק בה את הדיבור העברי ולא לכלות את הכוחות בגולה, שבה, גם על פי דבריהם של רוב המצדדים בפעילות זו, אין סיכוי להצלחת הדיבור העברי. ואולם רוב המשתתפים בני הגולה גרסו שארץ-ישראל ומוסדותיה, כולל ועד הלשון והמורים, אינם

ערוכים עדיין לקבל אחריות על כל הפעילות, ולפיכך צריך המרכז להיות בחוץ-לארץ.¹⁸

ביסוד הפשרה שהתקבלה הייתה מונחת הצעתו של ביאליק לכונן מרכז לדיבור העברי בארץ-ישראל, ומרכז השפה, כלומר קידום הספרות העברית ותחייתה - בחוץ-לארץ. באודסה נתכונן ועד לגיוס כספים בראשותו של א"ל לוינסקי וועד ספרותי שעמו נמנו אחד-העם, ביאליק, בריינין, קלזנר וארנפרייז.¹⁹

בישיבה האחרונה של הסתדרות "עבריה" הוחלט להוציא לאור ביטאון ספרותי בשם "עבריה" שיהיה במתכונת של מאסף ויצא פעמיים בשנה לפחות. הביטאון נועד לכלול מאמרים בנושאי תחיית הלשון והספרות ובשאלת החינוך, וכן סיפורים ושירים מקוריים ומתורגמים התורמים לתחיית השפה ומעשירים את הלשון ואת הדיבור העברי. נקבע שהמאסף ייערך ויצא לאור על ידי הוועד המרכזי של "עבריה" שמושב ברוסיה ולא על ידי המרכז שבארץ-ישראל.²⁰

העימות בין "בני הארץ" ל"יהודי הגולה" בדבר העברית המתחדשת

כאמור לעיל, נחלקו הדעות בדבר מקומו הרצוי של מרכז "עבריה", אם בארץ-ישראל אם בחוץ-לארץ. דברים בוטים, שפגיעתם כמדקרות חרב, אמר בעניין זה יעקב קלצקין, אחד המצדדים במיקום המרכז בגולה: "עתה ארץ-ישראל היא ארץ הגלות במלוא מובן המילה. מרגיש אני שבשעה שנמסור את העבודה לארץ-ישראל עלינו להתיימש ממנה... הסופרים היותר טובים, האנשים היותר נכבדים בגולה המה, ואל לנו לקבר את הלשון בקברי אבות".²¹ קשה היה להבליג נוכח האשמה כה חמורה שתלתה בבבת עינו של היישוב החדש בארץ-ישראל גילויי "ארץ הגלות". התגובה לא איחרה לבוא בדמותו של מאמר פרי עטו של איתמר בן אביי,²² ששהה באותה עת בברלין. במאמר, שהוא כולו משא של תרעומת, הטחה, התנשאות וניכור של "העברי", "החדש", "בן הארץ" לעומת "יהודי הגולה", כותב בן אביי:

...פתאום באה ארץ-ישראל ותורה דרך חדשה. כותבים עברית, כמו שמדברים עברית. ורק ארץ-ישראל יכלה לכתוב עברית, יען רק בארץ-ישראל דיברו עברית. פינס, יעבץ, בן-יהודה, ילין יצאו כחלוצים. מי המה, אלה הננסים? מי המה, אלה הפנים, אלה המחריבים, הכופרים?

- אלה היו מעוררי הדור. נתון נתנו את האות, והמערכה החלה. בין ארץ-ישראל ובין הגולה ניטשה מלחמה כבדה. חצי מוות עפו מקצה לקצה. בגולה לעגו, זלזלו, החרימו. בארץ-ישראל חקרו, בראו, שכללו.

וארץ-ישראל ניצחה.

- והראיה?

כל סופריכם. כל משורריכם החדשים. בריינין, סוקולוב, בן-אביגדור, פרץ, צירינחובסקי, קלויזנר, ברדיצ'בסקי, אפילו אחד-העם. כי לולא נתנה ארץ-ישראל את הסגנון החי, הטבעי, העשיר, והעלול להשתעבד לצורות עצמיות שונות, אזי כתב גינצברג את מאמריו הנמרצים והעמוקים בלשונו היבשה של גינצברג. ומי יודע אז, אם פעולתו החוזרת על הספרות העברית, בכל מקצועותיה, הייתה כל כך מסוימת, וכל כך כוללת?

בסגנונם, הנכם כולכם ארצי-ישראלים! אם תאבו או לא - זאת היא האמת.

איתמר בן אביי מעלה על נס את עליונותה של העברית הכבירה והעשירה של ארץ-ישראל על פני העברית המתה של הגולה, ומציין את בכורתם של היוצרים בארץ-ישראל על פני הסופרים והמשוררים בגולה. גולת הכותרת של מאמריו נעוצה במשפט: "אך חכו נא כל צעירינו עתה תוססים... ואז אדוני, בני הגולה, אז נגיד לכם אנחנו ועינינו תברקנה מגאון: הישארו באשר אתם!". זו תהיה לדידו נקמתם של בני הארץ בבני הגולה; העברי יחדל להיות מזוהה עם היהודי, "והננו עברים, גם בלי המצוות, גם בלי הברכות גם בלי התחינות". חזונו של איתמר בן אביי הוא אפוא ניצחונו השלם של העברי בארץ-ישראל, והינתקו המוחלטת מהזיקה ליהדות הגולה.

מערכת "העולם" ראתה צורך להעיר על המאמר ולציין שהיא מעמידה את במתה "למחאה הצודקת של הסופר הצעיר הירושלמי" בקבעה כי היא איננה מסכימה לטענות אחדות שהעלה, שעליהן יבוא מענה. ואכן, תשובה לבן אביי נתן הסופר ראובן בריינין, ששהה אף הוא בברלין באותה עת.²³ הוא לא נכנס בעובי קורת הפולמוס, אלא התגדר בענייני הלשון והספרות. עם זאת לא ראה עצמו בן חורין מלהגיב על עזות המצח של בן ארץ-ישראל החדשה, שדבריו הגדישו לטעמו את הסאה ולקו בהפרזות, ושמתוך שבחה של ארץ-ישראל בא לדבר בגנות הלשון והספרות העברית בגולה:

כמובן שאין בחפצי להגן בפניך על הגלות ועל פרייה. אנו, הסופרים העבריים וכל הציונים, מתעבים את הגלות - בכל המובנים וההוראות של מילה זו - לא פחות ממך ומיתר אחיך, העברים החדשים... אולם אם מבטלים במילה גאוותנית אחת את כל ספרותינו החדשה... הבה גודל לספרותנו בת-הגולה, שלולא היא לא הייתה כיום ציוניות בישראל, ולא היו גם אותן ההתחלות הקלושות של קולטורה עברית בארץ-ישראל מה

שיש כיום. ומי המה כיום הסופרים העברים בארץ-ישראל? הלא כמעט כולם המה בני הגולה.

בריינין מתעב אף הוא, כלשונו, את מאפייני השליליים של הגולה, אבל לא עד כדי קעקוע וערעור מוחלט שלה. הוא מבקש להוריד את איתמר בן אב"י מפסגת התנשאותו, למתן את דבריו על עליונותם של בני הארץ בתחומי הלשון העברית וספרותה, ולהעמיד את הדברים על דיוקם. הניסיונות להחיות את הלשון העברית, קובע בריינין, נעשו על ידי יהודים מן הגולה כמו פינס ובן-יהודה שהתיישבו בארץ-ישראל; לא ארץ-ישראל היא שפילסה דרך חדשה והיא אף לא העמידה מתוכה סופר או משורר אחד ששמו הולך לפניו. זאת ועוד, כל הסופרים והמשוררים שאיתמר בן אב"י תלה את סגנונם המשופר בהשפעת העברית שהתחדשה בארץ-ישראל, לא למדו דבר מארץ-ישראל, "ודבר זה הנני דורש לשבחם של סופרי הגולה. בית מדרשכם מצטיין בזה שתלמידיו מביעים מועט של רעיונות על ידי ריבוי של מילים".

בביקורת זו שבה ועולה הטענה הידועה של סופרי הגולה כלפי "תעשיית" חידושי המילים בארץ-ישראל, ובזכות מתן העדפה לקידומה של הספרות העברית שבכתב: "בן-יהודה הוא אמן של מילים יפות. בעל מלאכה של מילים חדשות, אם כי לא תמיד מוצלחות. אולם כל זה אינו עושה את הסגנון העברי לסגנון חי". העברית המתחדשת בארץ-ישראל חסרה לדעת בריינין את מאפייני רציפותה של הלשון כפי שהתגבשו ביצירה היהודית לדורותיה. נגד תופעה זו, נגד נטייתם של אנשי ארץ-ישראל לברוא עברית חדשה שאיננה מעוגנת ברובדי הלשון העברית, מתקומם בריינין בשם בני הגולה, ועוד נשוב לעניין זה להלן (פרק 9).

הוועידה לשפה ולקולטורה העברית - תר"ע (דצמבר 1909)

בשלהי תרס"ט יזמה קבוצת סופרים עבריים בברלין את הרעיון לקרוא לקונגרס של "השפה והקולטורה העברית", כדי לכוון בעקבותיו "הסתדרות קולטורית עברית כללית". הרעיון היה לכנס תחת קורת גג ארגונית משותפת את כל האגודות והמסגרות הפועלות להפצת התחייה העברית, כדי להביא ל"קיבוץ גלויות רוחני".

אחד-העם, ששהה בברלין לצורך ישיבת הקורטוריון של הטכניון, נפגש עם יוזמי הוועידה והשתתף בישיבת הוועד המכין. הוא הצליח לשכנע את חבריה שלא לקיים קונגרס מחייב לאלתר, אלא לכנס לפי שעה ועידה בלבד.²⁴

בטבת תר"ע (דצמבר 1909) התכנסה הוועידה והשתתפו בה כשמונים מטובי העסקנים והסופרים העבריים - רובם מרוסיה ומיעוטם מגליציה ומגרמניה. בראש האספה ישב מרסין בובר, ובשם הוועד המכין - ליב מוצקין.²⁵

מוצקין הציץ, וכך אף הוחלט, שהוועידה תתמקד בנושאים מעשיים ולא בהרצאות גרידא, וכי תהיה רשות לדבר גם בשפות אחרות מלבד עברית. מרטין בובר, שהתבקש על ידי הוועד המכין לפתוח את הדיון, התנצל על שהוא מוכרח לדבר על השפה העברית בשפה זרה מפני שלא הורגל לחשוב את מחשבותיו בעברית. הוא הדגיש במיוחד את התפקיד המכריע שיש ללשון בגיבוש האחדות הלאומית של העם היהודי ואת שאיפתו של העם לקשור את ההווה שלו בעברו העתיק:

כששואלים אותנו: בזכות מה מכנים אנו את מהות התנועה הזאת בשם "התחייה"? - אז נראה וניווכח, כי הננו שואפים לקשר את ההווה שלנו עם עתנו העתיקה הנהדרה, עם העבר הגדול והמופתי של גזענו. עם העבר העתיק והיפה הזה אנו מתקשרים. זאת ולא אחרת היא הסיבה להתעוררותנו למען החיות את ארץ-ישראל - ארץ העבר העתיק, זאת ולא אחרת היא הסיבה להחיות את שפתנו העברית - שפת העבר העתיק; ולא משום זה בלבד, כי בשפה זו נכתבו ונוצרו היצירות הגדולות והמופתיות של אומתנו, אלא משום שהשפה הזאת כשהיא לעצמה הנָה אחת היצירות היותר כבירות של עברנו הגדול.

על הוויכוח שהתנהל בין מצדדי הלשון שבכתב לבין מבכרי התחייה בדיבור־פה חיווה בובר את דעתו כי אלו ואלו יכולים להשפיע שפע רב זה על זה ואף הוסיף:

והנה, על ידי שני המקצועות הללו יתגלה לפנינו אחרי איזה זמן - כפי שאני מקווה - גם מקצוע שלישי, המשותף במובן ידוע לשני הצדדים ביחד, והיא העבודה לשכלולה ושגשוגה של שפתנו העברית על ידי יסוד מוסד מיוחד למטרה זו, מוסד של מומחים לכך.

העולם היהודי, גורס בובר, מתחלק מבחינת התפתחות הדיבור העברי לשלושה אזורים: ארץ-ישראל, מזרח אירופה ומערב אירופה. תנאי המציאות השוררים בהם שונים אלו מאלו, ומחייבים היערכות מיוחדת כדי לקדם את התנועה העברית במקומותיהם: "ריכוזם של כל הכוחות, כלומר הסתדרות כוללת ומקיפה אחת, רק היא תוכל לקבל עליה את העבודה הזאת ולעשותה". משתתפי הוועידה נדרשו בדבריהם לשלושה נושאים עיקריים שהראשון שבהם היה קביעת המסגרת. מוצקין היה זה שנתן ביטוי לדעתם של רוב המשתתפים שצידדו בכינוסו של קונגרס. הוא טען שדווקא קיומו של קונגרס יביא להתעוררות ולהתלהבות סביב התרבות העברית ויילחם נגד הייאוש שביטא אחד־העם. אולם, כאמור, הצליח אחד־העם בדבריו ובכוח אישיותו להטות את הכף לכיוון כינוסה של מסגרת צנועה בהרבה. לבסוף התקבלה

Kongress
für
hebräische Sprache
und Kultur

Vorbereitendes Komitee

✱

Adresse für Briefe:
Dozent Dr. E. Haneth, Berlin C., Rosenhallerstr. 25.

Adresse für Geldsendungen:
Dr. Schmarja Levin, Berlin W., Schaperstr. 35.

קונגרס
לשפה ולקולטורה
העברית

הוועד הסנין

✱

ברלין, יום ב'... לחודש... תרס"ט.

Heute

Dr. J. Haneth

in Berlin

אנא ודע!

סיגל מעצמי (להודות את כבודי, כי בחר יידיש את ההגות אל הנלמדים חדשים) ידוע:

אחד הפתחים והמורה הנביאית והדיוק עולם - היצירות דף:

(א) פתח הדרכות ומי-הפוח אל אשכנז - מאת אחד הדפוס.

(ב) פתח הדרכות היקדמותה האשכנזית - מאת א. נ. קוליק.

(ג) פתח הדרכות האשכנזית אל פתח הדרכות - מאת א. נ. קוליק.

(ד) מצד הפתחות הדרכות קדמה - מאת ר. קרויניץ.

(ה) פתח הדרכות הדרכות - מאת פ. פרידמאן.

(ו) פתח הדרכות - מאת פ. פרידמאן.

(ז) פתח הדרכות - מאת פ. פרידמאן.

(ח) פתח הדרכות - מאת פ. פרידמאן.

א. פתח הדרכות האשכנזית-דשית - מאת נ. סלע, נייפון וידע (החיות) דף סוף (אשכנזי-דשית).
הנהגה פתח הדרכות, כי אלה נהגו לקבל דעת את הפתח הדשית. אחד דף זה נדפס אל, ואם
אלה נהגו לקבל דעת דף הפתח הדשית.

קניני כבוד וקניני הדשית

טע הדשית פתח

הדשית: אשכנזי

מכתבו של א"ל מוצקין לאחד העם מיום כ"ז בתמוז תרס"ט (16.7.1909) ובו פירוט תכנית "הקונגרס העברי" (ארכיון אחד העם)

הצעת הפשרה של אוסישקין (שגם אחד-העם הסכים לה) לקיים "כנסייה" - מסגרת העומדת בין ה"קונגרס" הקרני ל"ועידה" הצנועה. העניין השני שנתגלו לגביו חילוקי דעות היה תוכנה של הכנסייה ומכאן - האישים שיוזמו להשתתף בה. הוויכוח ניטש בין "המרחיבים" שביקשו לדון בכל תחומי התרבות העברית, לבין "המצמצמים" שגדרו עצמם לשאלת השפה והספרות העברית בלבד. אוסישקין צידד בתפיסה המצמצמת בנימוק שהרחבה תערפל את המושגים ותאלץ לזמן משתתפים אחרים. לדעתו צריך פורום המוזמנים לכלול את כל הסופרים העבריים, באי כוח ההסתדרויות והמסגרות הפועלות בתחום השפה העברית, אגודות המורים בארץ-ישראל ובגולה, אנשים פרטיים ועסקנים ידועים. סוקולוב חלק עליו ותמך בכנסייה מרחיבה שיעודה על פי מה שנקבע: "שפה ותרבות עברית". משה גליקסון אף הרחיק לכת בהצעתו לזמן לכנסייה דמויות מכל מקצועות התרבות, את כל הסופרים היהודיים הכותבים בשפות השונות וכן אמנים ואנשי מדע עבריים. לתפיסתו הרחבה מאוד של גליקסון היה שותף יוסף קלוזנר. לעומתם דבק אחד-העם בכנסייה מצומצמת משום שלא רצה, כאמור, שהתקוות הגדולות יתנפצו על קרקע מציאות אפורה והעדר יכולת לממש את ההחלטות. הוא גרס אפוא שמשתתפי הכנסייה צריכים להיות צירים נבחרים ולא רק אנשי המוסדות הקיימים, כגון "עבריה" ואגודת המורים שלא הוכיחו את עצמם, ואף ראה מחובתה של הוועידה לכוון הסתדרות חדשה. גם בעניין זה התקבלה תפיסתו של אחד-העם להצטמצם בדיון על הלשון והספרות העברית בלבד.

השאלה השלישית עסקה במקומה של הכנסייה. אחד-העם ביטא את הדעה הכללית כשקבע כי מלכתחילה רצון הכול הוא שהכנסייה תתכנס בארץ-ישראל אלא שהדבר אינו בר-הגשמה מן הבחינה הפוליטית עקב יחס ממשל הטורקים הצעירים כלפי התכנים הלאומיים החינוכיים העתידיים להידון בוועידה. מוצקין הביע גם הוא חשש דומה. אוסישקין צידד מלכתחילה בארץ-ישראל אבל הציע לחלופין את גליציה למקרה שיתעוררו קשיים בגין סיבות פוליטיות חיצוניות. סוקולוב העדיף את ברלין, והתנגד להתכנסות בארץ-ישראל מסיבות פנימיות, מחשש שמא בהיותם בארץ ימצאו הצירים עניין בדברים אחרים ולא יקדישו את מרב זמנם לכנסייה. גליקסון, נאמן לתפיסתו הרחבה, העריך שההתכנסות בארץ-ישראל תטביע מראש חותם ציוני על הכנסייה ותמנע את השתתפותם של יהודים לאומיים שאינם שותפים לתפיסה של תחיית ישראל בארצו ההיסטורית. בעניין זה הדהדו דבריו של קלוזנר:

בדבר המקום יודע אני את כל החסרונות שיש לארץ-ישראל. ריחוק המקום, קושי ההכנות... אבל כל החסרונות האלה מתנפצים כעשן לפני

המעלה הגדולה האחת - לפני הקסם שעל המילה ירושלים. מי שיבוא לירושלים לשם הכנסייה, ואפילו לשם ארץ-ישראל הוא הנבחר, הוא הוא הנצרך לנו. מתאוננים אנו שהמונים אינם על צדנו. דבר זה בא מפני שמיום שחדלה הלשון העברית מלהיות דתית אין לנו בשביל העם מילת קסם הפועלת על דמיונו. ומילת קסם זו יכולה... וצריכה להיות: כנסייה לשם הלשון והתרבות העברית בירושלים.

לקראת סיום הוועידה נבחרה ועדה שהרכבה היה אחד-העם, אוסישקין, מוסינזון, בובר ומוצקין, ועליה הוטל לעבד את כל ההצעות שהועלו בדבר כינון ההסתדרות.

הצעת אחד-העם ששפת הדיונים בכנסייה תהיה עברית עמדה מול הצעתו הקיצונית של ברנפלד שתבעה את ידיעת הדיבור בעברית מן הצירים כולם. אולם גם על הצעתו המצמצמת של אחד-העם נשמעו השגות מצד חלק מן המשתתפים: היו שהצדיקו אותה גם אם ראו בכך קנאות, והיו שהתנגדו לה בטענה שעל ידי כך יימנע מחכמים ידועי שם שהעברית אינה רהוטה בפייהם מלהשמיע את דעתם ולהפרות את הדיון. לבסוף הוחלט ששפת הנשיאות וההרצאות תהיה עברית אולם את הוויכוחים יהיה אפשר לנהל גם בשפות אחרות. ואכן, על פי עדותו של קלוזנר, "כמעט כולם דיברו בלשון העברית כאילו היו מדברים בלשון חיה לגמרי".²⁶

האישיות הבולטת ביותר בוועידה היה אחד-העם וכל ההחלטות שהתקבלו, הן מצד המסגרת הן מצד התוכן, היו למעשה פרי תפיסותיו. עובדה זו מוצאת את ביטוייה בדברי הנעילה של אוסישקין: "חושב אני כמעט לסימבולי את הדבר, שהחלטתנו לקרוא לכנסייה תרבותית נתקבלה במעמדו ובהסכמתו של אותו האיש שהיה הגורם הראשי להתעוררות תחיית הרוח אצלנו - אחד-העם!"²⁷

בשם הוועדה שנבחרה הציע אוסישקין לקבל את החלטותיה בהסכמה משותפת ובלי ויכוחים. ההחלטה הראשונה הייתה: "הקונפרנציה מחליטה לייסד הסתדרות לשפה ולתרבות העברית, שבניינה ופרטי צורתה תעבד הכנסייה הבאה". החלטה זו התקבלה פה אחד. ההחלטה השנייה קבעה: "כל יהודי ויהודייה, המכירים את השפה העברית בתור השפה הלאומית של עם ישראל, המבינים אותה ונכונים לפעול בעד תחייתה ובעד תחיית התרבות העברי, יכולים להיות חברים להסתדרות זו". החלטה זו נתקבלה רק לאחר ויכוח ער בדבר הגדרתו של המושג "מבינים". בשתי ההצבעות הראשונות היו הקולות שקולים ורק בהצבעה השלישית נפלה ההכרעה ברוב זעום של 22 נגד 20. גם בשאלת הגדרת "השפה הלאומית" התעורר ויכוח. היו שחששו שמונח זה עלול לפתוח פתח לתביעה להכיר גם בשפות כיידיש, לדינו ואחרות כ"שפה

לאומית", והביעו חשש כי במקום שפה לאומית אחת יהיו שפות לאומיות רבות, ו"דור הפלגה", כלשונם, יישאר בעינו. בובר הדגיש כי קביעה זו של "שפה לאומית" לגבי העברית היא יסוד מוסד ואיננה עומדת כלל לוויכוח.

בהצבעה צידד בו רוב סוחף של 40 נגד 28.²⁹

עוד החליטה הוועידה לייסד קרן קיימת לשפה ולתרבות העברית שמטרתה לארגן את הכנסייה האמורה. כן נקבע שארץ-ישראל היא המקום העדיף ביותר לזמן בו כנסייה "לתחיית השפה והתרבות", ואם לא יתאפשר הדבר, בעיקר מסיבות פוליטיות, תכונס הכנסייה בברלין. בזיקה לכך שיגר בובר מכתבים לשינקין ומוסינזון ביפו וביקש מהם לברר עם מומחים למצב הפוליטי בטורקיה את האפשרות לכינוס הקונגרס העברי בארץ-ישראל.²⁹ לקראת סיומה של הוועידה, בעת בחירת הוועד המכין, אירעה תקלה שהמעורבים בה הגדירוה כשגגה:

מר שינקין מציע כי יבחרו את בן-יהודה. אוסישקין ואחד-העם מעידים, כי במקרה שכוו להציע גם את הלוחם החשוב הזה בעד תחיית שפתנו, ופה אחד נבחר.³⁰

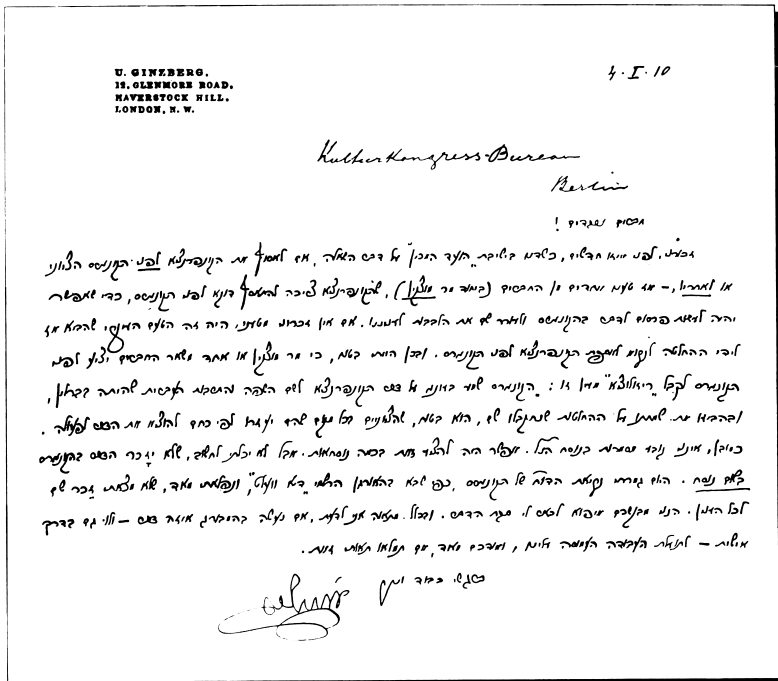
לאור העובדה שמעמדו של בן-יהודה לא היה מוסכם על הכול, בפרט לא על בני חוץ-לארץ, אפשר שהשמטת שמו בעת בחירת הוועד המכין לא הייתה אך ורק שגגה ואולי הייתה בה כוונת מכוון. מכל מקום ברור שכך סבר בן-יהודה עצמו כפי שעולה ממכתבו לאוסישקין:

וזו, דרך אגב, תשובה לאדוני גם על שאלתו בעניין המסדרה להלשון העברית. אני אינני יכול בכלל היכנס בעובי הקורה בזה, מפני שהכול יודעים, כי אני לא נבחרתי כלל בתחילה בהוועידה של ברלין לבא כוחה של המסדרה, ורק אחרי כן, כאשר נמצא אדם אחד שריחם עליי והזכיר אתכם כי יש שם בירושלים איזה בן-יהודה, שגם הוא ראוי להיות חבר בעניין תחיית הלשון העברית, ראיתם כי אמנם שכחתם את זה בן-יהודה, כי אמנם זה בן-יהודה ראוי להיות בין החברים. ולפיכך, במעמד כזה לא נראה לי להיות היותר נדחקים לתוך הדבר.³¹

מתן שירותים לציבור הרחב בענייני הלשון

במכתב החוזר הראשון של הוועד המרכזי של ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית שעליו חתמו ש"י הורביץ ומרטין בובר נקבע, כי היעד המרכזי שיש לשקוד עליו, להרחיבו, לשפרו ולהעמיקו הוא "חובת הדיבור החי". כדי שהדיבור יתפתח בצורה מבוקרת ואחראית שמה לה ההסתדרות לאחת ממטרותיה לתווך בין דוברי העברית ובין המומחים לדבר, ולהשיב לפונים

אליה בשאלות השפה החיה והמילים החדשות הנחוצות. ואף נקבע: "לדברים חשובים יותר, אף גם קשים יותר, הננו חושבים את יסוד האקדמיה של הלשון העברית, אקדמיה של מומחים שתכריע את שאלות הלשון באופן מוחלט".³² לראשונה אנו מוצאים כאן אפוא הצעה מעשית מוגדרת להקמת הגוף המוסמך (והנקרא כאן "אקדמיה") לקביעת הלכות בכל הנוגע ללשון העברית ולדיבור בה.

מכתבו של אחד-העם שבו הוא מביע את אכזבתו מכך שבסופו של דבר לא הועלה בפני הקונגרס הציוני (התשיעי) עניין הוועידה לשפה ולתרבות עברית (אצ"מ 126/239)

5. הקונגרס הציוני העשירי - בזל תרע"א (1911)

ערב כינוסו של הקונגרס הציוני העשירי קיימו צירי רוסיה לקונגרס את ועידתם השישית. בדבריהם נדרשו הצירים למצבה של התנועה לקידום מעמדה של הלשון העברית והעלו על נס את ריבוי סניפיה של חברת חובבי

שפת עבר. עם זאת ציינו שהיקף הפעילות בתחום זה נותר בחוג הצר של חובבי הלשון ולא הקיף המונים. רוב הדוברים הצדיקו את ייסוד ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית כמסגרת נפרדת מן ההסתדרות הציונית, הן מצד האפשרות הניתנת למסגרת עצמאית זו לכלול גם לא-ציונים, שאינם נמנים משום כך עם ההסתדרות הציונית, הן מצד העובדה שהממסד הציוני עצמו אינו עוסק בפעילות תרבותית.³³

בד בבד הודגש גם כי מטרותיה של ההסתדרות הציונית לקידום התפתחות הלשון והתרבות העברית זהות לאלו של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית. התאמה זו מחייבת את חברי ההסתדרות הציונית לתמוך במטרותיה של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית, וליטול חלק בפעילותה. המשתתפים הגיעו אפוא לכלל הסכמה כי הציונים הממלאים תפקידים מרכזיים ידווחו לוועידות הציוניות על עבודתם ויתאמו את פעילותם עם נציגי ההסתדרות הציונית בארץ מגוריהם. בכך קיוו בעלי ההצעה לשכך מחלוקות שהיו קיימות עד אז בין ההסתדרות הציונית למסגרות העבריות. הקונגרס הציוני העשירי עצמו מהווה ציון דרך ביחסה של הנהגת התנועה הציונית ללשון העברית. לראשונה בתולדות התנועה יוחד בנאום הפתיחה של נשיאה קטע המדבר על הלשון הלאומית - הלשון העברית. וכך אמר נשיא התנועה, דוד וולפסון:

גם בלשון הלאומית שלנו נדון הפעם ביתר פרטיות מאשר עד כה (תשואות רצון). הלשון העברית, שהיא חלק גדול ונכבד מן התרבות העברית שלנו, עוררה אצלנו בכל עת רגשות אהבה עמוקה והתעניינות מרובה (תשואות רצון). הלוא גם היינו מדוחקי השעה ונקבע את הלשון העברית בתור הלשון הרשמית של הקונגרס. אבל ההסתדרות הציונית אינה יכולה ואינה צריכה להסתפק במעשה זה בלבד. עשינו התחלות קטנות. יסדנו עיתונים עבריים אחרים בעמל הרבה ובקרבות מרובים, גם תמכנו בהוצאת ספרים עבריים. אבל מטבע הדברים הוא שאין תעודתנו במקצוע זה יכולה להיות בלתי אם להעיר ולעורר לפעולה ולעבודה ולהמציא לכל המפעלים הנעשים במקצוע זה את סיוענו המוסרי ובמידה מצומצמת גם את תמיכתנו החומרית. לשמחתנו נוסדה עתה ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית היכולה בוודאי לבטוח בתמיכת כולנו (תשואות רצון).³⁴

שתי קביעות חשובות בולטות בדבריו של וולפסון. האחת, שהעברית היא הלשון הרשמית של הקונגרס, והאחרת, שההסתדרות הציונית כוללת בין עדיה סיוע ועידוד למפעלים עבריים.

הרקע להידרשותו של וולפסון ללשון העברית נעוץ ככל הנראה בעובדה שערב הקונגרס נתפרסמו מאמרים שתבעו לקיים דיון נרחב בפעילות התנועה הציונית בתחום התרבות, פעילות שהוזנחה עד כה. על כך יש להוסיף שזה זמן רב רחשה התארגנות אופוזיציונית נגד וולפסון, בעיקר מצד ציוני רוסיה, שעמם היו לו התנצחויות חריפות,³⁵ ואפשר שבכך הוא ביקש להוציא את הרוח ממפרשי מבקריו. עוד יש לזכור, שעל פי רקעו וקרקע גידולו היה וולפסון שונה מחבריו לצמרת התנועה. הוא גדל בליטא, היה מושרש ביהדות ובקי באוצרות תרבותה, ובשל כך מסוגל, כמובן, לקרוא ולכתוב עברית.³⁶ במהלך הקונגרס הזה נקבע תקדים נוסף: ישיבת מליאה שלמה בו הוקדשה כולה לשאלת הלשון והתרבות, והתנהלה על טהרת העברית. בישיבה זו הרצה סוקולוב על הלשון העברית והתפתחותה. הוא הדגיש כי באמצעות הלשון העברית אפשר להבין את הדורות הראשונים, ואף כעת העברית היא הברית התיכון המחבר בין חלקי העם היהודי בארצות פזורותיו. הוא אף העלה על נס את ההתפתחות שחלה במהלך השנים בגישה לדיבור העברי:

לפני עשרים שנה, כשהחילותי להטיף לדיבור עברי, אמר לי אחד מידידי שאני בעל חלומות (בוודאי חפץ לאמור: משוגע). עכשיו אמר לי שאני נביא. החילונו בתור תינוקות ועתה הלא רואים את התפתחות זו בציונות. למשל, בקונגרס הראשון, כשפניתי לאחד בעברית, אמר לי שאני עושה עליו רושם כאילו אני מתפלל אליו.

סוקולוב מסר סקירה קצרה על התפתחות התנועה לדיבור העברי מימי "שפה ברורה" עד לייסוד ההסתדרות ללשון ולתרבות עברית, והציע שהקונגרס יקבל החלטות מעשיות:

- א. להרחיב ולהחיות את הלשון בארץ-ישראל, ולהביאה למעלה של שפת עם.
- ב. להכניס את הרוח העברי אל היהדות המזרחית.
- ג. חיזוק ההכרה היהודית בקהילות ישראל שבגולה תלויה (כך!) בידיעת הלשון העברית.
- ד. חובתם של הציונים להיות למופת בדבר זה.

בסיכום דבריו קבע כי הלשון השלטת בכל המוסדות הציוניים צריכה להיות עברית. כדי לממש מטרות אלה הציע סוקולוב לייסד שתי חברות, האחת לענייני החינוך ובתי הספר, והאחרת - לתחיית הלשון העברית כלשון דיבור, ואף לעשות לייפוי הדיבור ולתקינותו, ובלשונו: "יש עוד צד מדעי בדבר. צריכים אנו לאינסטנציה גבוהה אוטוריטיבית לפתרון השאלות הבלשוניות - צריכים אנו לאקדמיה". סוקולוב ציין כי יש באמתחתו תכנית

בעניין זה אך הוא סבור שאין מקום לפרוס אותה במסגרת דיוני הקונגרס אלא יש לייעד לה מדור מיוחד בהנהגה הציונית. נציג המזרחי, הרב מאיר ברלין, תמך בסוקולוב וקבע כי "אחרי חמש עשרה שנות עבודה ניצחה סוף סוף ההכרה שלשונו היחידה היא הלשון העברית".³⁷

לקראת תום הקונגרס התקיימה אספה פומבית של ה"הסתדרות לשפה ולתרבות העברית". השתתפו בה כאלפיים איש וביניהם רוב צירי הקונגרס הציוני, אורחים וסופרים.

בראש האספה ישב אוסישקין והוא העלה בשם הוועד והנואמים הצעת החלטה בדבר העברית (וזה נקראה על ידי שמריהו לוין גם בתרגום לגרמנית):

האספה מחליטה ומביעה את הכרתה הפנימית, כי תחייתו הלאומית של העם העברי אחוזה וקשורה בתחיית השפה והתרבות העברית, וכי חובה לאומית קדושה היא להשתמש בכל האמצעים המובילים למטרה זו.

החלטה זו נתקבלה פה אחד.

דבריו של הלל זלטופולסקי בישיבת הסיום של הצירים הרוסיים לאחר הקונגרס מבטאים נאמנה את שאירע בו: "רואים אנו שתחיית הלשון והרוח צועדת בצעדים גדולים לפנינו. בקונגרס זה תפסה הלשון העברית מקום חשוב מאוד".³⁸

6. הוועידה לשפה ולתרבות העברית - וינה תרע"ג (1913)

בוועידה זו השתתפו כתשעים איש מרחבי העולם היהודי, ובהם שני הסופרים הנודעים, ח"י ביאליק ודוד פרישמן.

את נאום הפתיחה נשא ליב מוצקין אשר קבע, שהציבור היהודי בכללו מגלה אהדה לשפה העברית, וחלק קטן בעם, אם כי חלק גדול מכלל הצעירים, רואה בעברית נשמת אפו. הוא אף הניח שאותם מאה אלף ששקלו את השקל הציוני ערב כינוסו של הקונגרס רואים בעברית את שפתם הלאומית, ואף קרא להם לממש את זיקתם זו לעברית הלכה למעשה.

מוצקין הציע לוועידה לדרוש מהקונגרס הציוני האחד-עשר לחייב את הנבחרים החדשים לוועד הפועל הציוני לדעת עברית. שניים מן המשתתפים, הרב מאיר ברלין וד"ר טורטשינר, התנגדו להצעה בטענה שהיא איננה מעשית ואף עלולה להזיק להפצת הציונות. לעומתם הציע קלוזנר לתבוע מכל צירי הקונגרס לדבר עברית. הוא אף דיבר על המציאות הקשה שנתקל בה בביקורו בארץ-ישראל בתרע"ב (1912): "כשהייתי בארץ-ישראל ראיתי את החרפה שוועדי המושבות מנהלים את ישיבותיהם לא בעברית. עלינו להסיר את החרפה הזאת".

Organisation für Hebräische Sprache und Kultur *	Bureau-Adresse: כתבת הלשכה: Berlin-Charlottenburg, Kant-Strasse 93 — "Telephon Amt „Wilhelm“ 11117 — משלוח-כתובות Geldsendungen sind zu adressieren an das Bankhaus A. H. Heymann & Co., Berlin, Unter den Linden 59 (Für „Hilfsdruck Vertriebs“)	הסתדרות לשפה ולתרבות העברית —
---	---	---

בדלית: יום לילה חודש שנה
 אברהם משה יעקב
 אברהם משה יעקב
 אברהם משה יעקב

אברהם משה יעקב
 אברהם משה יעקב
 אברהם משה יעקב

הנהגות כלליות
 1. כל המכתבים יישלחו אל כתבת הלשכה בכתובת: Berlin-Charlottenburg, Kant-Strasse 93.
 2. כל המכתבים יישלחו בלשון העברית.
 3. כל המכתבים יישלחו בכתב יד.
 4. כל המכתבים יישלחו בלשון העברית.
 5. כל המכתבים יישלחו בכתב יד.
 6. כל המכתבים יישלחו בלשון העברית.
 7. כל המכתבים יישלחו בכתב יד.
 8. כל המכתבים יישלחו בלשון העברית.
 9. כל המכתבים יישלחו בכתב יד.
 10. כל המכתבים יישלחו בלשון העברית.

העמוד הראשון של המכתב החוזר בדבר כינוסה של הוועידה לשפה ולתרבות העברית,
 וינה תרע"ג (אצ"מ 126/239)

הלל זלטופולסקי יצא חוצץ נגד דברי שמריהו לויין שטען כי מנהיגי הציונות, שליחי הציבור, אינם חייבים לדעת עברית, מאחר שגם העם השולח אותם אינו יודע עוד עברית: "אם על הרוב אתה סומך, מר לויין, הרי צריכים היינו להישמע לרוב גם בדבר חילוף ארץ-ישראל בארץ אחרת. עניינינו הלאומיים עומדים למעלה מכל רוב, אנו צריכים להילחם נגד הרוב המתנגד לקניינינו. עלינו להודיע לחברי הוועד הפועל, שאם לא ילמדו עברית במשך שנתיים הימים הבאים נדרוש מהם להסיר את המשרה מעל שכמם".

מנחם שינקין סבר שיש להפנות תביעה זו קודם כל לצירי הוועידה לשפה ולתרבות העברית ולבחור לוועידה זו רק את אלה שבביתם שולט הדיבור העברי. מוצקין המליץ לפעול בעניין זה בהדרגה ולדרוש את ידיעת העברית ראשונה מן הוועד הפועל הגדול, אחר כך מכל צירי הקונגרס, ורק לבסוף להטילה כחובה על ההסתדרות הציונית כולה.

בתום הדיון הזה התקבלו פה אחד ההחלטות הבאות:

- הוועידה מביעה את צערה הגדול שרוב העומדים בראש התנועה הציונית אינם יודעים את השפה העברית ואינם לומדים אותה.
- הוועידה מביעה את צערה הגדול על החזון המעציב שבקונגרס הציוני שולטת ערבוביה של שפות ושהשפה העברית תופסת שם מקום מצומצם מאוד.

באי הוועידה אף אישרו את תקנות ההסתדרות ותכנית העבודה הבאה, בכלל זה נקבע שמטרת ההסתדרות העברית היא תחיית השפה והתרבות העברית, ובכוונתה לאחד את כל המוסדות העבריים הקיימים ולברוא מוסדות עבריים חדשים במקומות שבהם הם אינם קיימים עדיין. כן נתקבלו ההחלטות האלה:

- כל יודע עברית המשתתף בתור ציר בקונגרס מחויב לדבר בימי הקונגרס רק עברית (נתקבלה ברוב קולות).
- הוועידה מחייבת את אלה מחבריה שהם גם חברי הקונגרס הציוני להציע לפני הקונגרס הציוני שלוועד הפועל יכולים להיבחר רק אלה היודעים את השפה העברית, להוציא את אלה שכבר היו עד כה חברי הוועד הפועל הגדול (נתקבלה ברוב של שני קולות בלבד).

7. הקונגרס הציוני האחד-עשר - וינה תרע"ג (1913)

בקונגרס הציוני האחד-עשר התקבלה שורה של החלטות בנושאי החינוך והתרבות בארץ-ישראל. מנחם אוסישקין היה המוציא והמביא לקבלת החלטות אלה, שהתגבשו בתודעתו מאז ביקורו בארץ בטבת תרע"ג. בעקבות

ביקור זה שקד על "תקנתה של ירושלים" וחיזוקה הן מן הצד הכלכלי-חברתי הן מן הצד התרבותי על ידי הקמת מוסדות חינוך ותרבות בה.³⁹ גולת הכותרת של פעילותו זו הייתה נאומו בקונגרס על הפעילות בארץ-ישראל בתחום התרבות, שבראשה עומדת, לדידו, הפעילות למען הלשון העברית, ובלשונו: "אין חיים פוליטיים בלי לשון". בנאומו הוא ציין שהעיון לשליטתו של עם בארצו היא פריסת לשונו על כל תחומי החיים הציבוריים. בזיקה לכך הוא הציע לקונגרס להטיל על כל מוסדות הציבור הכפופים במישרין ובעקיפין לתנועה הציונית את החובה "להשליט את הלשון העברית בכל מקצועות החיים הציבוריים שבארץ-ישראל". כדי שמשאלה זו תקרום עור וגידים יש להעניק מעמד מוכר ורשמי מטעם התנועה הציונית לאותו "חבר בלשנים" היושב "במטרופולין העולמית של האומה בירושלים", שהוא יכוון את התפתחות הלשון והרחבתה בארץ ומחוצה לה. ההצעה כפי שהוא ניסח אותה קבעה:

הקונגרס ממלא את ידי חבר בלשנים, היושבים ישיבת קבע בירושלים, לשמש מרכז להעבודה לתחיית הלשון העברית והתפתחותה ולבוא לרגלי עבודתו במשא-ומתן קבוע עם חכמי ישראל וסופריו בארצות הגולה. הקונגרס מטיל חובה על הוועד הפועל לסייע להמרכז כל סיוע מוסרי שאפשר ולהמציא לו את העזרה הנחוצה לצורכי העבודה. ביסוד המרכז הזה ותכנית עבודתו מונחת השאיפה לשמש גרעין שממנו תתפתח בעתיד האקדמיה הפילולוגית והספרותית של הלשון העברית.

החלטות אחרות שיזם נגעו להרחבתו ולביסוסו של בית הספרים הלאומי בירושלים, להעמדת סיוע למילון הלשון העברית של בן-יהודה ולייסוד האוניברסיטה העברית בירושלים, שלשון ההוראה בה תהיה הלשון העברית.⁴⁰

כאן המקום לציין שהצעה זו של אוסישקין להעניק גושפנקה למעמדו ולסמכותו של ועד הלשון העברית בירושלים לא אומצה מעולם כהחלטה של הקונגרס הציוני אלא נותרה הצעה בלבד. אנו רואים לנכון להדגיש עובדה זו כיוון שהיו מי שנתלו בהרצאתו זו של אוסישקין בקונגרס והסיקו ממנה כאילו אכן נתקבלה בו החלטה בעניין, ולא היא.⁴¹ עוד יש להעיר, שבחורף תר"ף קיים ועד הלשון ישיבה חגיגית בירושלים בנוכחותו של אוסישקין, שהיה אז ראש ועד הצירים. בישיבה זו קידמו נשיאי הוועד, בן-יהודה וילין, את פני האורח ודיברו בשבח תרומתו ופועלו למען הלשון העברית,⁴² אך איש מהם לא הזכיר את דבר החלטת הקונגרס האמורה, שכן, כאמור, החלטה זו לא באה לעולם.

ארגון "קדם"

לאור החלטת הקונגרס הציוני העשירי בתרע"א בדבר קידומה של התרבות העברית בארץ-ישראל בחר הוועד הפועל הציוני בישיבתו בתרע"ב "ועד מכין", ובעקבות יזמתו של ועד זה נוסד ארגון "קדם" שנרשם בתור חברה אנגלית. סיסמת הארגון הייתה "עם אחד ושפה אחת", וייעודו "כיבוש הרוח" (בדומה לקרן הלאומית שתכליתה "כיבוש הארץ").⁴³

בהרצאתו של נחום סוקולוב בוועידה לשפה ולתרבות העברית בווינה בקיץ תרע"ג הוא קבע כי "שלטון השפה העברית בארץ-ישראל הוא לא רק שלטון של שפה אך גם כוח פוליטי גדול שקובע את חותמו על הארץ ובמידה ידועה מקנה אותה אל העם המדבר בה". סוקולוב נקט בדבריו לשון כללית ועמד על הצורך להרחיב את חוג פעולתם של הגופים השוקדים על הרחבת הלשון ולשאוף "ליצירת סנהדרייה לשפה העברית" שתימנע שדה פרוץ של חידושים ומחדשים ותהיה פוסקת אחרונה בתחום זה של הלשון.⁴⁴

בהרצאתו בקונגרס האחד-עשר נדרש משה פלדשטיין, מזכיר "קדם", אף הוא לעניין זה, ובצורה ברורה יותר. לדבריו, הואיל וועד הלשון בירושלים אינו יכול למלא את תפקידו כראוי, הן מחוסר אמצעים חומריים, הן מחמת מיעוט הכוחות המדעיים, הפתרון הוא אפוא "יסוד סנהדרייה בארץ-ישראל" על יסודות רחבים מדעיים בהשתתפות "כל כוחותינו הספרותיים והמדעיים הפזורים בכל הארצות". בסיום דבריו הוא העלה בפני הקונגרס הצעה שהתקבלה כהחלטה, וזו לשונה:

הקונגרס האחד-עשר מקבל ברצון את יסוד קרן התרבות העברית "קדם" ומטיל חובה על כל עדת הציונים לתמוך בחומר וברוח בידי המוסד החשוב הזה.⁴⁵

8. התפיסות השונות בדבר תחיית הלשון העברית בגולה

רוב הסופרים, ובהם מנדלי, ביאליק ואחד-העם, סברו שתחיית הלשון העברית בגולה תלויה ועומדת על טיפוח הספרות העברית ולא על כינון אגודות ומסגרות להפצת השפה העברית. כפי שהראינו לעיל (סעיף 4) התרוצצו סביב ייסוד הסתדרות "עבריה" שתי מגמות. האחת, שדוברה היה המשורר יעקב כהן, ביקשה לשים את הדגש על הפצת הדיבור העברי, והאחרת, שביאליק שימש לה פה, הטיפה לחזק ולטפח את הספרות שבכתב.⁴⁶ לעומתם הדגיש קלוזנר (בדיווח שמסר על אודות פעולות "עבריה") כי הישגה הגדול של הסתדרות "עבריה" מתבטא בכך שהדיבור העברי פסק להיות חידוש בעיני הבריות.⁴⁷

הצבת היעד של הפצת הדיבור העברי בגולה הייתה צעד רב תעוזה ומרחיק לכת שלא צלח למעשה. ההידרשות ליצירתן של מסגרות שונות חדשים לבקרים, מ"עבריייה" בתרס"ז עד ל"הסתדרות לשפה ולספרות העברית" בתרע"א, מעידה כשלעצמה על אי-השגתן של המטרות שלשמן הן הוקמו. אמצעיה של ה"הסתדרות", שזה מקרוב נוסדה, היו דלים, והיא לא יכלה לממש את החלטותיה, מה גם שזמן לא רב לאחר ייסודה הידלדלו שורותיה עם פרישתו של ש"י הורוויץ שמשך אחריו גם את מרטין בובר. בעקבות פרישת שניים אלו, שהיו מהפעילים ביותר בוועד המרכזי, באו הדברים עד משבר והוצע לבטל את מרכז ההסתדרות בברלין.⁴⁸ ראוי לציין בעניין זה דברים שכתב אחד-העם למרדכי בן הלל הכהן עוד בתר"ע, לאחר התכנסותה של הוועידה לשפה ולתרבות העברית: "המרכז בברלין כמו ישן שנת עולם ולא נראו בו שום סימן של חיים... בשעת הקונפרנציה היו הכול מלאים התלהבות, ושפכו עלינו מבול של דברים יפים, ולידי מעשה אין מי שיביא את הדבר".⁴⁹ זלטופולסקי השליך את כל יהבו על קיומה של "כנסייה עברית עולמית" בברלין בקיץ תרע"ג. הוא דחק בחברי הוועד ולא כיחד מהם את דעתו שמא "התרדמה הנסוכה על ההסתדרות והזהירות היתרה בענין הכנסייה" מעידים על העדר אמונה מצדם בקיום הכנסייה העברית. לפניותיו בדבר ארגון הכנסייה השיב רק דוד פרישמן (ששלל את כינוסה), ושאר הסופרים אף לא טרחו לענות. בייאושו הוא מציע שאם לא תתקיים הכנסייה, לפחות רצוי לארגן ועידה לפני הקונגרס הציוני האחד-עשר או במהלכו "ואחר כך לשאול את הנאספים אם להתקיים או לחדול".⁵⁰

לקראת כינוס הוועידה של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית בווינה בשנת תרע"ג, התריע אחד-העם נגד זימונה בסמיכות זמן ומקום לכינוסו של הקונגרס הציוני, וראה בכך "אחיזת עיניים". הוא לא התעלם מן העובדה שצמידות זו מבטיחה ציבור משתתפים גדול גם בוועידה, אלא שהוא חשש שאלה ישקעו תוך ימים אחדים בוויכוחי הקונגרס הציוני, והנושאים התרבותיים יישכחו ויידחקו לקרן זוית.⁵¹

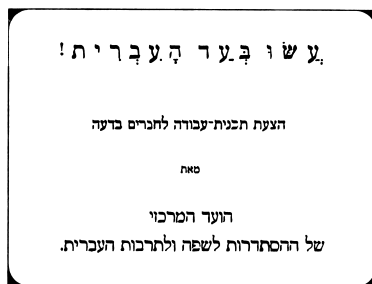
גם ביאליק לא נלהב מן הוועידה: "הוועידה לא תביא את הישועה... מרבים לדבר - ואנשי מעשה אין... איני רואה תקווה למעשים. אין איש, אין איש. הכול בטלנים".⁵²

הערכות עגומות אלו של אחד-העם וביאליק מביעות את אכזבתם מאזלת ידיהם של פעילי "הוועידות העבריות". אלו נערכו, כאמור, בסמוך לקונגרסים הציוניים, ורובם המכריע של המשתתפים בהם היו ציונים גם אם לא נשאו עמם תו ציוני רשמי. הניסיון לזמן לאכסניה משותפת גם סופרים לא ציונים כדי לתת ממד רחב יותר לרעיון תחיית השפה לא עלה יפה. לא בכדי התריס

שמריהו לוין כלפי דוד פרישמן בוועידה בווינה: "מפני מה לא באו סופרי ישראל אל ההסתדרות הציונית? מפני מה לא נכנסו אל המחנה?"⁵³ בדיעבד התברר כי צדקו רוב הסופרים שתבעו להפנות את כיוון העשייה לחיזוקה של הספרות העברית שבכתב מתוך הראייה שכינונה של תנועה רחבה של דיבור עברי בגולה הוא מעשה בלתי אפשרי משום סביבתו הבולמת של דיבור בשפה זרה. גם אם צדקו אלו שהעריכו כי מספרם של דוברי העברית בגולה עולה על מספר כל יהודי ארץ-ישראל באותה עת, פיזורם הגדול של דוברי עברית אלו הותיר אותם בבחינת איים בודדים. עוד יש לזכור שבשלהי התקופה שאנו עוסקים בה התעוררו ברוסיה קשיים סביב המשך הפעולה הציבורית להתפשטות התנועה העברית על רקע המסע האנטישמי ההולך וגואה בעקבות פרשת בייליס.⁵⁴ הוועד המרכזי של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית היה מודע להתפתחויות אלה, והחליט על היערכות חדשה. הוא גיבש תכנית עבודה שכותרתה הייתה "עֲשׂוּ בְּצֵד הָעִבְרִית!" ובה נאמר:

אסור ואסור לנו להצר את תנועתנו רק בתחום היודעים עברית בלבד. בראשית התנועה אמנם היה דבר זה טבעי והכרחי, אבל גם עתה מן ההכרח הגמור הוא שתנועה זו תתרחב ותתפשט על הכול, בין יודעים ובין אינם יודעים את השפה.⁵⁵

הפעילות העברית בגולה ערב מלחמת העולם הראשונה לבשה צורה שונה והתמקדה בהרחבת השורות ובמעורבות רבת פנים. פעילות זו התבטאה בתמיכה על ידי תעמולה ותרומות הן בקרן החינוך העברי בארץ-ישראל הן במפעלים תרבותיים עבריים ברחבי הפזורה היהודית, בהפצת השפה באמצעות שיעורי ערב, בעידוד קבוצות של צעירים לרכז את הפעילות העברית בכל אתר ואתר בגולה ובהפצת הספרות על ידי הגדלת ציבור

שער תכנית העבודה של הוועד המרכזי של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית (אצ"מ 173/25A)

המנויים על עיתונים וספרים עבריים.⁵⁶ את הורתה ולידתה של פעילות זו יש לזקוף בראש ובראשונה לזכותם של שועים וגבירים מרוסיה, הלל זלטופולסקי, יצחק ניידץ, י"ל גולדברג ושיי הורוויץ, שנרתמו לעניין זה ותרמו לו מאונם ומהונם.

ז' אייר א'תתכ"ט דהרבן

ב'רוסיה לשנה 5 ר"ב.
ה'צ"י שנה 3

השקפה

ש ב ו ע י ת

Adresse: E. Ben Jéhuda
Jérusalem.

HASHKAPA, II année № 21

שנה שנייה גמיון כא

מ'דרון לשנה 16 פדנך
ל'הצ"י שנה 8

אדרום: א' בן יהודה
ירושלים.

על עניני יהודים בארץ ישראל ויתר הארצות ועל כל שאריות הזמן
העתקת דברים מכתבים וספרות הכללית
(עם הוספה מיוחדת לעבודת הארטה, האבד הווארדי)

המלחמה על "המרחיבים".

(ב')

(תשובה להרמ"ל לילנבלום).

הנה שנית קול תרועת מלחמה במחנה ;
והפעם אשר ובלחמה הרמ"ל לילנבלום בעצמו
בכב דו, בועס, בינו, לא כחלמידי חכמים המנצחים
זה את זה בהלכה, אלא כחלמידי חכם הנוקם
וניטר כנהש.

אבד, התשלה הקצרה שהיה הזקן ולתור
רגיל להתפרל: רבנו של עולם, שמרני מאוהבי,
וכי, ראוי היה לו לכבוד הרמ"ל לילנבלום
להתפרל בשנוי נוסחא קצת: רבון כל העולמים!
שמרני כמנו בעצמי....

כי אבנם... מה ששום צד ואויב וסתגדר
קא יכול לעשות לו, עשה לו לעצמו האריון
ליינבלום במאמרו, על הרחבת השפה. בהשגחי
מחברת ב' שנה זו.

אחרי אשר נתפרסם בהצ"ב ובה'מליץ'
שנה עברה הפרקים הראשונים מהמאמר המלחמה
על המרחיבים, שקטתה כעס המלחמה הזאת
במחנה הסיפיים. מעת דעת אמנם עוד יצא
אחד מבעלי. מהרת להשוין' מאחד החורים ויור
חק במערכות המרחיבים, אך החצים הללו
עקצם נרצם וקה חדם ואף מסיסה וקשימה לא היו
להם כנתחלה. אחר מראשי הלוחמים, האריון
יצחק יעקב ויסברג, במאמרו בה'מליץ', למנוצח
על המרחיבים, ל'בן יהודה', הורה בדברי חביבות
וכבוד לי, אשר אני מכיר לו בגללם טובה רבה,
כי צריך ושוב להרחיב הלשון, ויאמר, אלוהו לנו
עשרה טרתיבים במדך כבר הרחב ה' לשפתנו'.

המלחמה שקטתה א'פוא; אך השקט הזה
לא הניחה להרמ"ל לישן. וזה במבט הרבנים.
בעלי תשובה הם דעוים יתר קנאים מצדיקים

הבן הענינים:

מתוך הנוהה-א. ליבושיצקי.
דברי ימי השבוע.

המלחמה על המרחיבים.

אדרת חם-נחום סלוסמש.

מסכל הדפא-מ. קר.

מלואים-י. מ. כרדיטשנסקי.

דורות-מ" ברדטשנסקי.

כלמיר וללמד-יעקב שמאל מראכממן.

מימון המשעשע-י. זנוויל.

מהנהגת המלחמה.

הנה, הנה כי קנאים ורמיוני ואעושה

מרחיב את ארץ ישראל;

אנוסה מארץ הצפון הקרה

המלחמה את צדו וזועות;

אנוסה מארץ הצפון, המלחמה

את שרץ, מפאון וקרח;

יבולו, יתמלקו בה ציצים צהררים,

לא יסרח השושן, הפרח.

קול שירת הזמיר בה לא ישמע.

מאמר תשובתו של ב'ריהודה (חלק ב) לביקורתו של לילינבלום, השקפה,
ז' באייר א'תתכ"ט לחורבן (תרנ"ח; 29.4.1898)

עסקנו עד כאן בפניק השונים של הזיקה שהתקיימה בין תחיית הלשון העברית והתנועה הציונית. בפרקים הבאים נוסיף ונאיר צדדים שונים של מעשה תחיית הלשון בזיקתו לתחייה הלאומית היהודית בארץ ומחוצה לה.

9. הזיקה בין ארץ-ישראל לגולה

בתקופה הראשונה של חידוש הדיבור העברי, בין השנים תרנ"ו-תרע"ד (1896-1914), נתעורר כידוע פולמוס נוקב בין חכמי ארץ-ישראל לחכמי הגולה. כבמתו המרכזית של פולמוס זה שימש כתב העת "השילוח" שנוסד בתרנ"ו ועורכו הראשון (עד תרס"ב [1902]) היה אחד-העם (אחריו ערכו אותו קלוזנר וביאליק). מן המאמרים שהופיעו ב"השילוח" בשנים תרנ"ז-תרנ"ט (1897-1899) יש לציין בעיקר את מאמרו של קלוזנר "מרחיבי השפה ומתנגדיהם", המדבר בזכות עשייתם ופעולתם של מחדשי הלשון בראשות בן-יהודה ועמיתיו, וכנגדו את מאמריהם הנוקבים ("מחריבים") של שמעון ברנפלד ומשה ליב ליליינבלום.⁵⁷

הוויכוח בעניין זה נתגלע שוב בשנת תרס"ז (1907) כשברקע עומדת שאלת קביעת מקומו של מרכז "עבריה", וכבר עסקנו בזה בהרחבה בפרק 4 לעיל. בשנת תרע"ב (1912) פרץ הפולמוס שוב, והפעם מעל דפי "הצפירה", במאמריהם המתנצחים של ברנפלד מן הצד האחד וא"מ מזי"א מן הצד האחר.⁵⁸

כבר בתרנ"ג (1893) טבע אחד-העם את מטבע הלשון: "סלסלו את המחשבה והיא תרומם את הלשון". את הרחבת הלשון הוא ראה כנתונה בידי הסופרים, ובספרים הנכתבים הוא ראה את הדרך להעשיר את הלשון.⁵⁹ ליליינבלום העלה שורה של טענות נגד "המרחיבים שאומנותם בכך". הוא טען שהאחריות להעמדת אוצר מילים ללשון המדוברת צריכה להיות מופקדת בידי "חכמים מובהקים" ו"מומחים" הבקיאים בלשון העברית לתקופותיה ובלשונות השמיות. עוד טען שיש לקבוע את העקרונות והכללים שעליהם תושתת יצירת המילים החדשות: "איך לברוא מילות חדשות מן השורשים הישנים על פי בניינים שונים המיוחדים לשפת עבר". המבקרים, שמקום מושבם היה בחוץ-לארץ, לא בחלו בסגנון חריף ותקיף שהיה בו כדי להבאיש את ריחם של בן-יהודה ועמיתיו בוועד הלשון, ושמטרתו הייתה לערער על "חרושת המילים" שמקורה בירושלים.

כאמור, רובם המכריע של סופרי הגולה ראו בקידום הספרות העברית, בחיזוקה ובהגברתה, את הדרך הבטוחה והנאותה לתחיית הלשון העברית, והפחיתו מאוד בערכו ובהצלחתו של הדיבור העברי. והואיל ובארץ-ישראל החל חידוש הדיבור העברי לקרום עור וגידים והסתמנה מגמה שעלולה

הייתה, לדידם, להשפיע בצורה הרסנית על הלשון העברית המתחדשת, הם ראו מחובתם לעמוד בפרץ ולכלכל את תהליך התפתחות הדיבור העברי על פי ראייתם ותפיסתם אותו, בהדרגה ובזהירות ועל פי שיטה ותכנית, וכדברי ברנפלד: "טוב לנו להחזיק במידת הסבלנות בכל פרטי החיים והספרות". אכן, לסופרים שישבו בחוץ-לארץ לא אצה הדרך, והם לא היו מודעים לצרכים המידיים של דיבור יום-יומי שהיה זקוק לאלתר לאותה "חרושת מילים".

לילינבלום לא ירד לסוף משמעותה של המהפכה שביקשו בן-יהודה ועמיתיו לחולל בארץ-ישראל וגרס כי עדיף שימתינו בארץ-ישראל עוד עשרים או שלושים שנה עד שתהיה עברית מתקנת, ובינתיים "שידברו חצי עברית וחצי ז'רגון". על טענה זו השיב קלוזנר: "היכול יכלו בן-יהודה וחבריו לחכות עד שתכין הספרות לפנייהם מילים ככל הצורך?", ואלהו ספיר מטיח במבקרים את דוחק השעה, את חסרון המילים הצועק ואת אי-האפשרות להמתין עד שיכוננו "בראשונה אורגניזציה שלמה ואקדמיה מסודרת".⁶⁰ בארץ-ישראל מתרחש תהליך חדש, הלשון העברית קמה לתחייה, המציאות היום-יומית תובעת פתרונות ומוכרחים להיענות לאלתר לאתגר של הפיכתה לשפת דיבור יום-יומית. המבקרים היושבים בגולה אינם ערים למציאות חדשה זו, אלא "רק מבלבלים את המוחות ומעכבים את הפרחת לשוננו והתפתחות ספרותנו", כלשונו של קלוזנר.

ביקורתו של לילינבלום קראה תיגר לא רק על העדר השיטה ו"חרושת המילים", אלא גם על סמכותם של המחדשים בארץ-ישראל ש"לקחו את הדבר הזה לאומנות להם, להיות בוראים ומחדשים על דעת עצמם". בן-יהודה נדרש לטענות אלו במאמר חריף שהתפרסם בהמשכים בעיתוניו "הצבי" ו"השקפה" וכתרתו: "המלחמה על 'המרחיבים'".⁶¹ במאמר זה הוא מתנצח עם לילינבלום בענייני דקדוק, ומציגו כמי שהבנתו בהם קצרה ולוקה מאוד בחסר. אך בעיקר הוא נדרש להצעותיו בדבר הרחבת הלשון. הוא מקבל לכאורה את הדרך שעליה המליץ לילינבלום המדבר על הרכב החכמים ובקיאיותם הלשונית, הכנת תכנית עבודה ("פרוגרמה"), פרסומה והסכמת הקהל עליה, וקובע כי כל אלה כבר הונחו ביסוד עבודתו של "ועד הספרות" שפעל במסגרת חברת "שפה ברורה", "אשר היה יכול להיות ברבות הימים לאבן היסוד לאקדמיה העברית המקווה", אלא שהעניין לא הסתייע וועד הספרות שבק חיים. ואף על פי כן, מעיד בן-יהודה על עצמו, הוא ממשיך לדבוק בקו של הוועד, שתאם בעיקרו את הצעתו של לילינבלום באשר למסגרת יצירתן של המילים החדשות.

בכללו של דבר ניתן לומר שהמציאות החדשה של תחיית הדיבור העברי בארץ-ישראל מצאה את הגולה לא ערוכה, לא בשלה ולא מוכנה, ומתקשה

להשלים עם תהליך שלא תאם את כורח המציאות בה. חילוקי הדעות אשר חצצו בין אנשי ארץ-ישראל והגולה, ושלא ניתן היה לגשר על פניהם, נבעו בעיקרם מאי-נכונותם של סופרי הגולה להשלים עם הגמוניותה ובכורתה של ארץ-ישראל. הם ביקשו להיות המכוונים את מהלך הדברים ולמנוע מקומץ החכמים היושבים בארץ לקבוע עובדות מוגמרות. יש לזכור שבגולה התרכזו רוב מניינו ובניינו של העם היהודי וכל הכוחות הספרותיים והרוחניים שלו, בשעה שבארץ-ישראל החיים החדשים אך נרקמים ונתונים בראשית הדרך, ומעט מאוד חכמים, שבקאותם טרם הוכחה, חיים בה. חכמי הגולה אף דבקו בעקרון רציפות הלשון לתקופותיה, ולא ראו בעין יפה את פעולתם של המחדשים בארץ-ישראל העוסקים ביצירת מילים חדשות והעמדת לשון עברית חדשה מנותקת כביכול מאוצרותיה הספרותיים של הלשון.

10. השאילה מן הלשון הערבית - ההיבט המדעי והמציאות

אחד הנושאים שהיו שנויים במחלוקת בראשית תחייתה של הלשון היה דבר אפשרות השאילה מן הלשון הערבית. כידוע ראה בן-יהודה בלשון הערבית ובאוצר מיליה ושורשיה מקור בלתי נדלה לחידוש מילים עבריות.⁶² גישה זו נדחתה על ידי רוב בני דורו ובכללם עמיתיו בוועד הלשון, ולא תמכו בה אלא מעטים כדוד ילין ואליהו ספיר.⁶³ עלינו לציין שאף שעיקרו של הוויכוח בעניין זה היה מדעי, גישתם של בן-יהודה והתומכים בו ניזונה לא רק מן ההשקפה המדעית אלא גם מנימוקים שנקבעו מתנאי המציאות בארץ-ישראל ומן העובדה שהערבית היא שפת רוב תושביה. באימוץ הלשון הערבית במהלך תחייתה של העברית ראו התומכים בכך דרך להתקרב אל האוכלוסייה הערבית בארץ. ביטוי לגישה זו נתן אליהו ספיר בדיון שהתקיים באספת היסוד של אגודת המורים בזכרון יעקב בשנת תרס"ג. בחוותו את דעתו בדבר השפה הזרה שראוי ללמדה בארץ הוא צידד בלשון הערבית גם משום שכך "נוכל להשפיע גם אנו על שכנינו הערביים בהראותנו להם בשפתם את המאור שבנו".⁶⁴

יש אפוא עניין בציון העובדה שהמצדדים בשאילה מן הערבית היו מורים ילידי הארץ כמו דוד ילין, יוסף מיוחס ואליהו ספיר (שהיה מראשוני המורים לגאוגרפיה היסטורית של ארץ-ישראל), ואף בן-יהודה שהגיע לארץ בגיל צעיר יחסית, עוד בתקופת העלייה הראשונה. לעומתם, שאר חברי ועד הלשון, שחלקו על תפיסה זו, עלו ארצה, רובם ככולם, מאוחר יותר, בתקופת העלייה השנייה (פרט לד"ר א"מ מזי"א, ששימש רופא במושבות העלייה הראשונה). בהקשר זה ראוי לציין עוד, שחברי ועד הלשון, המורים אליהו ספיר ויצחק

אפשרות, היו מן הראשונים שגילו מודעות לקיומה ולחשיבותה של "השאלה הערבית" בכללה. אליהו ספיר אף נמנה עם מבטאיה העיקריים של הגישה האומרת שיש אפשרות להקחות את עוקצו של העימות בין שני העמים על ידי ביסוס רגש הקרבה ביניהם ויצירת יחסי אחווה ושותפות.⁶⁵

11. מקומה ומעמדה של ארץ-ישראל בתחום התרבות

שאלת מקומה ומעמדה של ארץ-ישראל כמרכז הפעילות הרוחנית-תרבותית נידונה בכל ההתכנסויות העבריות למסגרותיהן. לכאורה נראה שמן הצד הערכי צידדו הכול בארץ-ישראל, וכדברי סוקולוב בשיבת מועצת ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית שהתקיימה באלול תרע"ב: "אין כאן לפנינו שאלת ארץ-ישראל והגולה - ודאי שנותנים את משפט הבכורה לארץ-ישראל".⁶⁶ מה שהכריע את הכף לטובת השארת המרכז בחוץ-לארץ הוא לכאורה השיקול המעשי בלבד, היינו הקרבה הגאוגרפית המתבקשת בין המרכז המנהלי הפעיל למוקדי הציבור היהודי בגולה.

אולם מהתחקות קפדנית על דברים שנאמרו בעניין זה נראה שאין להקל ראש בחציצה האידיאולוגית שהחלו להתגלע בין המרכז החדש בארץ-ישראל לבין הריכוז היהודי הגדול בגולה. בשיבה הנזכרת של מועצת ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית שהתכנסה בתרע"ב התבטא ח"א זוטא, מזכיר ועד הלשון העברית, בלשון זו: "אין אנו, בני ארץ-ישראל, מבינים לדרישות הגולה. חיים אנו את חיינו העצמאיים וכבר ניתק המקשר אותנו עם ענייני הגולה וצרכיה". בדיוני ועידת ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית בווינה, שנה מאוחר יותר, נימק מנחם שינקין, אף הוא איש ארץ-ישראל, את תמיכתו בהשארת המרכז בברלין בכך ש"היושבים בארץ-ישראל אינם מרגישים גם בצער הגלות ולכן תתמעט עבודתם".⁶⁷ הוא אמנם סייג זאת בכך שמדובר במרכז מנהלי ולא רוחני, אבל דבריו מאששים את דעתו של זוטא על תחושת הריחוק המתקיימת בארץ-ישראל כלפי צורכי הגולה. הלל זלטופולסקי מרוסיה, שליווה את צעדי התנועה העברית בגולה מראשיתה והעניק לה סכומים נדיבים, גרס אף הוא (בשיבת מועצת ההסתדרות בתרע"ב) שארץ-ישראל חסרה קשר קבוע עם הגולה ואיננה ערוכה עדיין לתפוס מקום מרכזי. נראה אפוא שדווקא בעניין זה של תחיית הלשון העברית התפתח העימות החרף בין ארץ-ישראל והגולה. משלושת היעדים המרכזיים שהציבו לעצמם אנשי דור המייסדים, בני העלייה השנייה, היה מימושם של שניים - כיבוש הקרקע וכיבוש העבודה והשמירה - תלוי לחלוטין בארץ-ישראל וביושביה. בעניינים אלו ידעו בני הגולה את מקומם, הכירו את מגבלותיהם, והתמקדו

בהעמדת תשתית ארגונית וכספית לסייע ליישוב במאמציו. ואולם לא כן היה באשר לתחיית הלשון. בסוגיה רוחנית-תרבותית זו, שחרגה אל מעבר לגבולות הארץ וחבקה את כל רחבי העולם היהודי, ראו היושבים בגולה את עצמם שותפים של ממש, ולא היו מוכנים להפקיד את האחריות לה בידי בני הארץ לבדם. אחד-העם אף הרחיק לכת וניסח תפיסה זו במונחים אפוקליפטיים:

מקומה ועתידותיה של ספרותנו - בארץ-ישראל הם... אבל כשאנו רוצים להחיש את הקץ על ידי מעשים בהווה, צריכים אנו להיזהר שלא נדחק את הקץ ונרחיקה בידיים על ידי מעשה שלא הגיע זמנו... עדיין אין קהל סופרים וקוראים שיהיה היסוד לספרות רחבה במובן החומרי והרוחני כאחד.⁶⁸

במאבק האידיאולוגי בין חכמי ארץ-ישראל לסופרי הגולה נחצו המחנות גם בארץ עצמה. דווקא ראשי מרכז המורים, נציגי "היישוב החדש" שמרכזו היה ביפו, העלו בעקיבות את הדרישה לשתף בהכרעות הלשוניות חכמים מחוץ-לארץ. ללא ספק נבעה גישתם זו בראש ובראשונה מעובדת היותם קשורים בטבורם מבחינה אידיאולוגית לסופרים העבריים שחיו בגולה; אלו הסופרים אשר נשאו על כתפיהם את התחייה הספרותית ונתנו ביצירותיהם ביטוי לתחלואי החיים היהודיים בגולה ולמאפייניהם השליליים. חכמי ירושלים, וגם המשכילים שבהם, היו לצננים בעיניהם; כל בשורה שיצאה מהם, גם בשורת תחיית הדיבור העברי, עוררה את התנגדותם, שכן הם ראו בכל פעולותיהם את חותם תחלואי היישוב הישן שמרכזו בירושלים. נוצר כאן אפוא מאבק על הסמכות והבכורה בין ירושלים, מבצר השמרנות ומעוז היישוב הישן, שגם ציבור המשכילים בה נחשב, כאמור, לחלק ממנו, לבין יפו, שהפכה למרכז התחייה ו"היישוב החדש".⁶⁹

ואולם מעבר לצד ה"פוליטי" שנלווה לרצונם של המורים לנגוס במעמדם של החברים הירושלמיים ולהחליש את כוחם יש לבחון את גישתם לגופו של עניין. אכן ארץ-ישראל הייתה ערש תחיית הדיבור העברי, וכבר באותו זמן נראָה שיוזמי התחייה יצליחו לקבוע את העברית כלשון עיקרית בחיי היום-יום; אבל עובדה היא שגדולי הסופרים והחכמים העבריים (כגון מנדלי, אחד-העם, פרישמן וביאליק), שמהם ינקה הפעילות הענפה של אישים ממזרח אירופה בתחום השפה והתרבות העברית, ישבו עדיין בחוץ-לארץ. אין תִּמָּה אפוא בתביעה שהועלתה לשלב בעבודת ועד הלשון סופרים וחכמים אלו.

כפי שכבר הזכרנו, חכמי הגולה וסופריה טענו נגד גישתם הסוחפת של בן-יהודה ואחדים מחבריו בתחום חידושי המילים. שותפים לדעתם נמצאו גם בתוך ועד הלשון עצמו בדמותם של אי"מ מזי"א ואי"מ ליפשיץ שציידו בעשיית

שימוש רחב ככל האפשר בכל מה שניתן למצוא במקורות הלשון עצמה.⁷⁰ לצדו של בן-יהודה התייצב דוד ילין שכתב בעניין זה:

נקל היה להם לסופרי הגולה ולטובים שבהם להסתפק במה שיש כבר בלשון, ולא להרגיש את הנחיצות של היצירה החדשה. מאמריהם ושיריהם לא באו עליהם בטרוניא ובתביעות, ואם חסרה להם לפעמים מילה מביעה איזה מושג מופשט, הן נמצאו להם כל אוצרות הציוויליזציון והקונסטיטוציון והרפורמציון והאורגניזציון וגם הטרנספיגורציון והזעלבסט-אמנציפציון, ורב להם. אך היכלו להרגיש בצערו של האב שתינוקו עומד ושואל: "אבא, איך אומרים 'לקשין'?"⁷¹

מתן הגושפנקה לפעילותו של ועד הלשון בירושלים מטעם הוועד הפועל הציוני המצומצם בתרע"ד ויזמת ה"קדם" להקים מסגרת רחבה משותפת של כל הכוחות הספרותיים והבלשניים בארץ ובגולה יישרו להלכה את ההדורים. מחד גיסא הזכיר ועד הלשון כפוסק אחרון בשאלות הלשון והרחבתה, ומאידך גיסא התקבלה תביעתם של סופרי הגולה להרחיב את מסגרתו, הרחבה שאמורה הייתה להציב סכר בפני פרץ חידושי המילים. בסופו של דבר ניאות ועד הלשון לצרף אליו חכמים מחוץ-לארץ, צעד שהיה בוודאי לשביעות רצונם של אנשי הגולה וראשי מרכז המורים בארץ-ישראל. עדות לכך עולה גם ממאמרו הידוע של י"ח ברנר, "מחיי ירושלים - ועד הלשון מפברק מלים", שהתפרסם בתרע"ד ב"הפועל הצעיר". במאמר זה מציין ברנר כי לאחר שוועד הלשון קיבל את הדרישה לצרף לעבודתו "מחכמי ישראל בדורנו" היושבים בחוץ-לארץ, "מיד נעשתה רשימה: ד"ר יהודה, סוקולוב, קלוזנר, פרץ, ברנפלד, ביאליק, רבניצקי, מנדלי וכו' וכו' - רשימה הגונה". המאמר עצמו הוא כתב קטרוג נגד ועד הלשון ובמיוחד נגד בן-יהודה. ברנר מבקר קשות את בולמוס החידושים של הוועד ותולה תקוות בהחלטה לצרף לעבודתו חברים מהארץ ומחוצה לה. אולם עיקר התקפתו היא כלפי העובדה שבן-יהודה נמנע בסופו של דבר מלהזמין את מנדלי, "אבי ספרותנו החדשה יוצר הסגנון העברי" להצטרף לוועד הלשון. ברנר ראה בזה מעשה נקמנות אישי של בן-יהודה כלפי מנדלי על שבתקופת מלחמת השפות "פקפק קצת בערכו המוחלט של אבי-תחיתנו בתור מחיה לשוננו". בתגובתו, שהתפרסמה אף היא ב"הפועל הצעיר", דחה בן-יהודה את האשמותיו של ברנר והסביר את יחסו למנדלי על רקע דבריו של ה"סבא" בגנות עבודת ועד הלשון ודברי הזלזול והביטול שביטא כלפי תפקידו וחשיבותו של הוועד.⁷²

צירופם של חכמים נוספים לוועד הלשון לא יצא אל הפועל בסופו של דבר. מלחמת העולם הראשונה ניתקה את הקשר בין ארץ-ישראל לבין אירופה והחניקה את מימוש ההחלטה בעודה באבה.

12. הלשון העברית בתנועה הציונית - דברי סיכום

תחיית הלשון העברית החלה מחוץ למסגרת התנועה הציונית, וזכתה בהכרה רשמית (ולהלכה בלבד) רק בראשית העשור השני לקיומה, בקונגרס הציוני השמיני (ראה לעיל, סעיף 3).

בפועל נותרו הדברים יגעים מאוד, והצעתו של סוקולוב באותו קונגרס להכיר בשפה העברית כשפה הרשמית של התנועה הציונית נתקבלה על ידי רוב הצירים בתדהמה גלויה. ערב הקונגרס התשיעי הובעה התקווה הצנועה מאוד כי בעתיד יצא לוח ציוני "גם בלשון העברית ובז'רגון".⁷³

חלקם של ציוני רוסיה בתהליך זה היה מכריע. רובם ככולם היו מעורים במקורות היהודיים ובתרבות העברית, ובוועידותיהם השנתיות שהתכנסו במהלך דיוני הקונגרסים, נשאו את התביעה להציב את העברית במעמד של שפה רשמית בכירה. זאת ועוד, אישים מקרב הציונות הרוסית, ובראשם נחום סוקולוב, שהשתלב בתפקידים מרכזיים בוועד הפועל הציוני, ומנחם אוסישקין, שהיה דמות מרכזית בציונות הרוסית, הפעילו את משקלם ומעמדם לטובת העניין, וציידו במעורבות ישירה של התנועה הציונית בתחום הלשון העברית.

מן הצד האחר עמד הרצל. שאלת הלשון לא עמדה בראש מעייניו ונראתה לו כסטייה מן הנושא המרכזי, המדיני, שלשמה הוקמה ההסתדרות הציונית. הוא היה בדעה ששאלת הלשון אשר תנהג ב"מדינת היהודים" העתידה תוכרע על פי התפתחותם הטבעית של הדברים. על פי רקעו האישי הוא לא ראה בלשון העברית גורם חשוב, ואף חשש כי התערבות בתחום זה, כמו בתחום התרבות בכלל, עלולה להביא לפיצול השורות.

לאחר פטירתו של הרצל ובתקופת נשיאותו של דוד וולפסון (1907-1911), שהיה בעל רקע יהודי ועברי, חלה אמנם התקדמות הדרגתית בכיוון של הכרה במעמדה של העברית. אבל זו לא באה בגלל גישתו של וולפסון, אלא בעטיים של הצירים מרוסיה.

הלחץ המתמיד נשא פרי בקונגרס הציוני העשירי שהתכנס בבאזל בתרע"א (1911). הקונגרס העניק ללשון הלאומית - העברית - את בכורתה בתנועה הציונית, והועיד, לראשונה בתולדותיו, ישיבת מליאה שהוקדשה כולה ללשון ולתרבות העברית.

התקדמות נוספת חלה בקונגרס האחד-עשר שהתכנס בווינה בתרע"ג (1913), משהוחלט על ייסוד קרן התרבות העברית "קדם" ועל הכוונה לייסד אוניברסיטה עברית בירושלים. לפתחו של קונגרס זה אף הונחה הצעתו של אוסישקין המדברת על ההכרה במעמדו של ועד הלשון בירושלים, אלא שהצעה זו לא קרמה עור וגידים בהחלטות הקונגרס. רק כשנה מאוחר יותר,

בסיוון תרע"ד (1914), בישיבה משותפת של "קדם" עם הוועד הפועל הציוני המצומצם, הוענקה ההכרה הציונית המיוחדת לתחיית הלשון העברית ולמעמדו של ועד הלשון העברית בירושלים.⁷⁴

אלא שגם אז, למרות המאבק המתמיד על החדרת הלשון העברית אל בין כותלי התנועה הציונית, עדיין נותר פער גדול בין הפן ההצהרתי לפן הביצוע הלכה למעשה, וכך, למשל, הדרישה שהועלתה בוועידה העברית שהתכנסה בתרע"ג בווינה בדבר חיוב הנבחרים לדבר עברית לא נותרה אלא בבחינת חזון לעתיד לבוא. אמנם בתקופת מלחמת הלשונות שהתנהלה בארץ-ישראל בשנים תרע"ג-תרע"ד (1913-1914) סביב מעמדה של הלשון העברית ובכורתה על פני הלשון הגרמנית הצטרפה התנועה הציונית למאבק בחברת העזרה הגרמנית, אולם ראוי להביא בעניין זה את דבריו הצניניים של אחד-העם: "הנה אתם נלחמים בכל עוז מלחמת העברית נגד היהלפספערין [חברת העזרה] אבל אי אפשר להסתיר את הסוד, שאין אטמוספירה עברית במרכז הציוניות. סוף סוף עתידה להישמע מפי מתנגדינו הקריאה המעליבה: 'צבועים, קשטו עצמכם תחלה!'"⁷⁵.

ניתן לומר שבמרוצת השנים תר"ן-תרע"ד (1890-1914), היא התקופה שדנו בה במאמרנו זה, נקבעו עובדות תחייתה של הלשון העברית ללא קשר ממסדי רשמי עם התנועה הציונית. תנאי המציאות והצרכים המעשיים הם אלו שקבעו את ההתפתחויות, והצד המעשי גבר על הצד האידיאולוגי, הן בארץ-ישראל הן בגולה.

אהרן דוד גורדון נודמן לקרון של רכבת עם אחד מוותיקי העסקנים של הציונות. אנב שיחה אמר לו גורדון:
לפני כמה שנים ראיתוך ראשונה, ולא ידעת עברית, אף עכשיו אין אתה יודע.
הראש, הראש! – התנצל העסקן הוותיק ורמו כלפי ראשו, כאדם האומר לחברו:
"אין ראשי פנוי ומסוגל לכך".
רמו גורדון כלפי לבו והחזיר:
הלכ, הלכו!...

מתוך: א' דרואנוב, ספר הבדיחה והחידוד, ג, מס' 2502
[הביא לדפוס: חא"כ]

בארץ-ישראל דחקה השעה. תהליך תחיית הדיבור העברי קרם עור וגידים והתפשט בקרב היישוב החדש. כיוון התפתחות הלשון והתקדמותה נקבעו אפוא בידי אנשי המקום, בן-יהודה וחבריו לוועד הלשון, על פי עקרונותיהם וכלליהם. ההחלטות שנקבעו יושמו על ידי המורים בחינוך העברי החדש, והם אלה שעייגנו את מעמדם וסמכותם של ה"מחדשים".

בגולה, לעומת זאת, לא עלו יפה הניסיונות והמאמצים לקדם בהיקף רחב וממשי את הפצת הדיבור העברי. העדר תשתית רחבה של ציבור דוברי עברית השאיר אותה מחוץ לתהליך תחיית הדיבור העברי ומחוץ למעגל ההשפעה המעשי על כיוון זה, וכדברי ביאליק: "שעתו ומקומו של הדיבור הוא בארץ-ישראל... יש שם חינוך עברי, יש שם סביבה אחרת. בגולה - זה אמנם חיזיון יפה אבל בטל ועובר... המדיצינה לא תוכל להיות עברית..."⁷⁶.

מלחמת העולם הראשונה ותוצאותיה ניתקו את הקשר בין ארץ-ישראל ליהדות מזרח-אירופה. כיבוש הארץ על ידי הבריטים ומתן מעמד רשמי לתנועה הציונית מכוח הצהרת בלפור העמיד את התנועה הציונית בפני מציאות חדשה. בכתב המנדט הוכרה העברית כאחת משלוש השפות הרשמיות בארץ, ובימי השלטון הבריטי זכתה תחיית העברית, כידוע, לתנופה עצומה. הפולמוס בין הגולה לארץ-ישראל שכך; הבכורה נותרה בידי ועד הלשון שבירושלים וסמכותו הוכרה בכל העולם היהודי.

הערות

- * ראשיתו של המאמר בהרצאה שנשאתי בשבט תשנ"ז בערב לכבוד פרופ' מרדכי וילנסקי שנערך מטעם אגודת שוחרי האקדמיה ללשון העברית. שלמי תודתי נתונים לד"ר מיכאל היימן שעזר לי בבקיאותו הרבה בתולדות הציונות, ולאמי היקרה שתרגמה מגרמנית קטעים מדיוני הקונגרסים הציוניים.
- 1. תיאודור הרצל, מדינת היהודים (ערכה והוסיפה מבוא ונספחים: חיה הראל), ירושלים תשנ"ו, עמ' 77.
- 2. תיאודור הרצל, כתבים, כרך 2, היומן, א (תרגום: ר' בנימין), תל-אביב תש"ך (להלן: הרצל, היומן), 9 ו-15 ביוני 1895, עמ' 49, 129-130.
- 3. תיאודור הרצל, כתבים, כרך 9, איגרות (תרגום: ד' סדן), תל-אביב תשכ"א, עמ' 59-60, 221; מאמרו של הולצמן התפרסם ב"ציון", שנה ב, גיל' 1 (30 בינואר 1896).
- 4. הרצל, היומן, א, עמ' 227.
- 5. הרצל, איגרות, עמ' 346.
- 6. פרטוקול הקונגרס הציוני הראשון (תרגום: י' אורלנד), ירושלים תש"ז, עמ' 156-161.
- 7. שני הקטעים הובאו כאן בתרגום מן המקור הגרמני: Th. Herzl, *Tagebücher*, II, Berlin 1923, pp. 66, 279-280 (השווה הרצל, היומן, ב, עמ' 50, 183).

8. נדפס (בתרגום מגרמנית) ב"העולם", גיל' לד, ג' בסיוון תרצ"ז, עמ' 723.
9. נ' סוקולוב, כתבים נבחרים (ערך: ג' קרסל), ג, ירושלים תשכ"א, עמ' 408. (כאן, ובכל המובאות להלן, ננקטה שיטת הכתיב חסר הניקוד הנוהגת כיום).
10. ש' הרמתי, לווים במקדש העברית, תל-אביב תשנ"ו, עמ' 201-227. בגישתו זו הולך הרמתי בעקבותיהם של שני מחברים שקדמו לו: י' פטאי, חזיון הרצל, תל-אביב 1961; י"צ זהבי, מהתבוללות לציונות, ירושלים תשל"ג.
11. הרמתי, שם, עמ' 222.
12. הרמתי, שם, עמ' 217-218.
13. ראה י' ברטל, "המהפכה השקטה: מיתוס, מדע ומה שביניהם", קתדרה 81 (תשרי תשנ"ז), עמ' 160-170.
14. איגרות נחום סוקולוב, ספר סוקולוב, ירושלים תש"ג, עמ' 142-143.
15. העולם, גיל' לו, כ' באלול תרס"ז.
16. ראה העולם, גיל' לד, י' באלול תרס"ז; השקפה, גיל' עג, י"ג בתמוז תרס"ו.
17. איגרת ביאליק לשמריהו לויך, כ"א בטבת תרס"ז, איגרות ח"נ ביאליק, ב, תל-אביב תרצ"ח (להלן: איגרות ביאליק), עמ' לו; איגרת ביאליק למניה אשתו, שם, עמ' נז.
18. ראה העולם, גיל' לד, י' באלול תרס"ז.
19. על פי מכתבו של יעקב כהן לקרישבסקי מיום 12.7.1907, שבו הוא פורש לפניו את ההצעות בדבר הסתדרות "עבריה" שידונו בוועידה, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ) A39/5/2.
20. העולם, גיל' לו, כ' באלול תרס"ז.
21. העולם, גיל' לה, י"ג באלול תרס"ז.
22. איתמר בן אביי, "מה נתנה לנו ארץ-ישראל", העולם, גיל' מד, כ"ג במרחשוון תרס"ח; גיל' מה, כ"ח בכסלו תרס"ח.
23. ר' בריינין, "מענה לבן-אביי", העולם, גיל' נ, ח' בטבת תרס"ח; גיל' נא, ט"ו בטבת תרס"ח.
24. ראה י' גולדשטיין, אחד-העם, ירושלים 1992, עמ' 340.
25. הסקירה להלן מבוססת כולה על דין-וחשבון של הוועידה לשפה ולתרבות העברית בברלין, ורשה תר"ע (להלן: דו"ח הוועידה [תר"ע]) ועל העולם, גיל' מו, ט"ז בטבת תר"ע.
26. ראה י' קלוזנר, "הקונגרס הציוני התשיעי והקונפירנציה העברית", השילוח, כב (תר"ע), עמ' 88.
27. דו"ח הוועידה (תר"ע), עמ' 78.
28. שם, עמ' 68.
29. מכתבו של בובר מיום כ"ו בניסן תר"ע (5.5.1910), אצ"מ A45/16.
30. דו"ח הוועידה (תר"ע), עמ' 77-78; העולם, גיל' א, י' בשבט תר"ע.
31. אלעזר בן-יהודה למנחם אוסישקין, כ"ד בסיוון איתמ"א [לחורבן; תר"ע (1910)], אצ"מ A24/125/18.
32. מכתב חוזר א', ברלין בחודש האביב [ניסן] איתמ"א [לחורבן; תר"ע (1910)]; אצ"מ A25/173.
33. העולם, גיל' ל, כ"ג באב תרע"א; גיל' לא, ל' באב תרע"א.

34. הדברים על פי המובא ב"העולם", גיל' ל, כ"ג באב תרע"א.
35. ראה מ' אליאב, דוד וולפסון - האיש וזמנו, ירושלים תשל"ז, עמ' 263, 274-275.
36. ראה שם, עמ' 51, 54-55.
37. העולם, גיל' לא, ל' באב תרע"א.
38. שם, שם.
39. ראה י' כ"ץ, "המפנה ביחסו של אוסישקין וחובבי ציון לפיתוח ירושלים ולהקמת האוניברסיטה העברית לפני מלחמת העולם הראשונה", ירושלים בתודעה ובעשייה הציונית (ערכה: ח' לבסקי), ירושלים תשמ"ט, עמ' 107-136.
40. העולם, גיל' לה, ט"ז באלול תרע"ג.
41. ראה ז' בן-חיים, במלחמתה של לשון, ירושלים תשנ"ב, עמ' 118, המסתמך על הצעת אוסישקין כפי שהתפרסמה בזיכרונות ועד הלשון, ד (תרע"ד), עמ' 76 (הכותרת שם: "מהרצאת מר' מ' אוסישקין בכנסיה הציונית האחת עשרה"). כן ראה כץ (לעיל), הערה (39), עמ' 125.
42. ראה זיכרונות ועד הלשון העברית, ה (תרפ"א), עמ' 39-41.
43. ראה דברי משה פלדשטיין על ה"קדם", העולם, גיל' לה, ט"ז באלול תרע"ג.
44. דו"ח של הוועידה לשפה ולתרבות העברית בווינה, ורשה תרע"ד (להלן: דו"ח הוועידה [תרע"ד]), עמ' 145-146.
45. העולם, גיל' לה, ט"ז באלול תרע"ג.
46. העולם, גיל' לד, י' באלול תרס"ז; פרוטוקול הקונגרס האחד-עשר (בגרמנית), ברלין 1914, עמ' 287-311.
47. דו"ח הוועידה (תר"ע), עמ' 55-56.
48. ראה איגרת אחד-העם לזוטופולסקי, איגרות אחד-העם, ד, ירושלים-ברלין תרפ"ד (להלן: איגרות אחה"ע), עמ' 262; דו"ח ד"ר ש' פרלמן, מזכיר מרכז ההסתדרות, דו"ח הוועידה (תרע"ד), עמ' 56-59.
49. איגרות אחה"ע, ד, עמ' 122.
50. ראה מכתבו של הלל זוטופולסקי לוועד המרכזי של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית, 11 בדצמבר 1912, אצ"מ A126/239, ומכתבו למוצקין, ד' בתשרי תרע"ג, אצ"מ A126/239.
51. אחד-העם לחברי הוועד המרכזי של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית, איגרות אחה"ע, ה, עמ' 22-23.
52. איגרת ביאליק לרבינצקי, איגרות ביאליק, ב, עמ' קמה.
53. דו"ח הוועידה (תרע"ד), עמ' 53-55.
54. ראה מכתב חוזר ב' לחברי הוועד הכללי של ההסתדרות העברית, כסלו תרע"ד, אצ"מ A153/171.
55. הצעת תכנית עבודה לחברים בדעה מאת הוועד המרכזי של ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית, אצ"מ A25/173.
56. ראה שם.
57. י' קלוזנר, "מרחיבי השפה ומתנגדיהם", השילוח, א (תרנ"ז), עמ' 533-540; ש' ברנפלד, "טהרת הלשון", השילוח, ב (תרנ"ז), עמ' 94-96; משה ליב ליליינבלום, "להרחבת השפה", השילוח, ג (תרנ"ח), עמ' 125-133.

58. ש' ברנפלד, "מְנִיחֵי הַלְשׁוֹן", הצפירה, גיל' 56, תרע"ב; א"מ מזי"א, "מְנִיחֵי הַלְשׁוֹן", הצפירה, גיל' 100-101, תרע"ב; ש' ברנפלד, "על הרכבת השפה", הצפירה, גיל' 110-111, תרע"ב; א"מ מזי"א, "על שמוש הלשון", הצפירה, גיל' 170, תרע"ב (נדפסו שוב בלקט תעודות לתולדות ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית, ירושלים תש"ל, עמ' 135-151).
59. אחד-העם, "הלשון וספרותה", על פרשת דרכים, א, ברלין תרס"ב, עמ' 196 (=כל כתבי אחד-העם, עמ' צו-צז).
60. א' ספיר, "הרחבת שפתנו והעברית", השילוח, ד (תרנ"ח-תרנ"ט), עמ' 329.
61. הצבי, גיל' 35-38, י"א בסיוון - ב' בתמוז תרנ"ז; השקפה, גיל' כא-כב, ז', כ"ב באייר תרנ"ח.
62. ראה "מקורות למלא החסר בלשוננו", הרצאת א' בן-יהודה, זיכרונות ועד הלשון, ד (תרע"ד), עמ' 3-16 (=החלום ושברו, מהדורת ר' סיוון, ירושלים תשל"ט, עמ' 213-227); וראה עוד מ' בר-אשר, "על חרושת המילים בוועד הלשון ובאקדמיה ללשון העברית", לשוננו לעם מז' (תשנ"ו), א, עמ' 5; י' בלאו, תחיית העברית ותחיית הערבית הספרותית, ירושלים 1976, עמ' 26-27.
63. ראה לעיל, הערה 60. ראוי לציין כאן את תגובתו של אחד-העם במכתבו לאלהיו ספיר שבו הוא חולק על תפיסתו וסובר כי הלשונות העברית והערבית התרחקו מאוד זו מזו. ראה איגרות אחה"ע, א, עמ' 206-207.
64. ראה ספר היובל של הסתדרות המורים, ירושלים תרפ"ט, פרוטוקול האספה הראשונה, עמ' 383-397.
65. ראה מאמרו, "השנאה לישראל בספרות הערבית", השילוח, ו (תרנ"ט-תר"ס), עמ' 222, וראה עוד י' גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית, תל-אביב 1985, עמ' 47-48.
66. אצ"מ A18/12/4/1.
67. דו"ח הוועידה (תרע"ד), עמ' 140.
68. איגרת אחד-העם לשי' גוטמן [שי' בן-ציון], איגרות אחה"ע, ד, עמ' 111-112.
69. ראה י' קניאל, "המאבק בין ירושלים ליפו על ההגמוניה בישוב היהודי בתקופת העליה הראשונה והשנייה (1882-1914)", שלם 3 (תשמ"א), עמ' 185-212.
70. ראה הדיון בעניין זה, זיכרונות ועד הלשון, ד (תרע"ד), עמ' 3-66, וראה עתה סיכומו של הדיון אצל ברי-אשר (לעיל, הערה 62), עמ' 5-9.
71. דוד ילין על ועד הלשון העברית בירושלים, דו"ח הוועידה (תרע"ד), עמ' 110.
72. מאמריהם של ברנר ובן-יהודה התפרסמו שוב בלקט תעודות (לעיל, הערה 58) עמ' 40-45. על הפולמוס בכללו ראה עוד שם, עמ' 42, הערה 14.
73. דו"ח הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית, העולם, גיל' מו, ט"ז בטבת תר"ע.
74. סיכום ישיבות "קדם" עם הוועד הפועל המצומצם, כ"ה-כ"ט בסיוון תרע"ד, ארכיון האקדמיה ללשון העברית (A138).
75. איגרת אחד-העם לד"ר יחיאל צ'לנוב, איגרות אחה"ע, ה, עמ' 189-190.
76. העולם, גיל' לד, י' באלול תרס"ז; וראה עוד ע' אורנן, "העברית כיוצרת חברה לאומית", קתדרה 2 (תשל"ז), עמ' 99; ב' הרשב, "מסה על תחיית הלשון העברית", אלפיים 2 (תש"ן), עמ' 48-52.

©

The Academy of the Hebrew Language
Jerusalem 1997

ISSN 0024-1091

The Academy of the Hebrew Language, P.O.B. 3449, 91034 Jerusalem, Israel
Computerization: The Academy of the Hebrew Language
Printed by 'Graphit' Ltd., Jerusalem

Leshonenu La'am

A Popular Journal for the Hebrew Language

The Secretariat of the Academy of the Hebrew Language • Jerusalem

Volume XLVIII • No. 3 • Nisan-Sivan 5757, April-June 1997

Editorial Board: Chaim E. Cohen, Yosef Ofer, David Talshir

Editor: Chaim E. Cohen

The Zionist Movement and the Revival of Hebrew

Nathan Efrati

A special issue marking
"One Hundred Years of Zionism"